

к. 281 ф

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

5

ГРУДЕНЬ

1936

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО

к. 581/т^а

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
І КРИТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

ОРГАН УКРАЇНСЬКОГО ТА ХАРКІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО
ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

5
грудень
1936

ЛІТЕРАТУРНИЙ НАУ. ОБЛ.
57-101554 ХДУ

1115 1/2

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ • ХАРКІВ

З М І С Т

	Стор.
Конституція Союзу Радянських Соціалістичних Республік	4
Ігор Муратов—Правда. Поезія	19
Тиміш Левчук—На зміну. Оповідання	20
Терень Масенко—Мати. Поезія	29
Кость Гордієнко—Діти землі. Повість	31
Дімітр Марков—Пісня Начо Тодорова. Перекл. І. Муратова . .	104
Кристю Белев—Мати. Перекл. М. Івашури	106
О. С. Пушкін—Цигани. Перекл. В. Сосюри	109
Вано Хрустальо—Дівчина з картами. Поезія. Перекл. В. Свід- зінського	125
Антін Шмигельський—Привіт, зима. Поезія	126
<div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;">Микола Островський</div>	127
Нікола Фуклев—Болгарська радянська література на Україні .	132
Література, мистецтво, наука	140

ПОСТАНОВА НАДЗВИЧАЙНОГО VIII З'ІЗДУ РАД СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ
СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ (ОСНОВНОГО
ЗАКОНУ) СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ
РЕСПУБЛІК

Надзвичайний VIII З'їзд Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік
постановляє:

Проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік у редакції, поданій Редакційною Комісією З'їзду, затвердити.

Президія З'їзду.

Москва, Кремль.
5 грудня 1936 р.

ПОСТАНОВА НАДЗВИЧАЙНОГО VIII З'ІЗДУ РАД СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ
СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

ПРО ВИБОРИ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ СОЮЗУ РСР

Надзвичайний VIII З'їзд Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік
постановляє:

Доручити Центральному Виконавчому Комітетові Союзу РСР на основі нової Конституції СРСР розробити і затвердити Положення про вибори, а також установити строки виборів Верховної Ради Союзу РСР.

Президія З'їзду.

Москва, Кремль.
5 грудня 1936 р.

ПОСТАНОВА НАДЗВИЧАЙНОГО VIII З'ІЗДУ РАД СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ
СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

ПРО ОЗНАМЕНУВАННЯ УХВАЛЕННЯ НОВОЇ КОНСТИТУЦІЇ
(ОСНОВНОГО ЗАКОНУ) СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ
СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

Надзвичайний VIII З'їзд Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік
постановляє:

В ознаменування ухвалення нової Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік оголосити день ухвалення Конституції — 5 грудня — всенародним святом.

Президія З'їзду.

Москва, Кремль.
5 грудня 1936 р.

КОНСТИТУЦІЯ

(ОСНОВНИЙ ЗАКОН)

СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

Розділ I

СУСПІЛЬНИЙ УСТРІЙ

Стаття 1. Союз Радянських Соціалістичних Республік є соціалістична держава робітників і селян.

Стаття 2. Політичну основу СРСР становлять Ради депутатів трудящих, що виросли і зміцніли в наслідок повалення влади поміщиків та капіталістів і завоювання диктатури пролетаріату.

Стаття 3. Вся влада в СРСР належить трудящим міста й села в особі Рад депутатів трудящих.

Стаття 4. Економічну основу СРСР становлять соціалістична система господарства і соціалістична власність на знаряддя та засоби виробництва, що утвердилися в наслідок ліквідації капіталістичної системи господарства, скасування приватної власності на знаряддя та засоби виробництва і знищення експлуатації людини людиною.

Стаття 5. Соціалістична власність в СРСР має або форму державної власності (всенародне добро), або форму кооперативно-колгоспної власності (власність окремих колгоспів, власність кооперативних об'єднань).

Стаття 6. Земля, її надра, води, ліси, заводи, фабрики, шахти, рудні, залізничний, водний і повітряний транспорт, банки, засоби зв'язку, організовані державою великі сільськогосподарські підприємства (радгоспи, машинно-тракторні станції і т. п.), а також комунальні підприємства і основний житловий фонд у містах і промислових пунктах є державною власністю, тобто всенародним добром.

Стаття 7. Громадські підприємства в колгоспах і кооперативних організаціях з їх живим і мертвим реманентом, продукція, що її виробляють колгоспи та кооперативні організації, так само як їх громадські будівлі, становлять громадську, соціалістичну власність колгоспів і кооперативних організацій.

Кожний колгоспний двір, крім основного прибутку від громадського колгоспного господарства, має в особистому користуванні невелику присадибну ділянку землі і в особистій власності підсобне господарство на присадибній ділянці, житловий будинок, продуктивну худобу, птицю та дрібний сільськогосподарський реманент—згідно з статутом сільськогосподарської артлі.

Стаття 8. Земля, яку займають колгоспи, закріплюється за ними в безплатне і безстрокове користування, тобто навечно.

Стаття 9. Поруч з соціалістичною системою господарства, яка є північною формою господарства в СРСР, допускається законом дрібне приватне господарство одноосібних селян і кустарів, яке ґрунтується на особистій праці і виключає експлуатацію чужої праці.

Стаття 10. Право особистої власності громадян на їх трудові прибутки та заощадження, на житловий будинок і підсобне хатнє господарство, на предмети хатнього господарства і вжитку, на предмети особистого споживання та комфорту, так само як право спадкування особистої власності громадян — охороняється законом.

Стаття 11. Господарське життя СРСР визначається і спрямовується державним народногосподарським планом в інтересах збільшення суспільного багатства, неухильного піднесення матеріального та культурного рівня трудящих, зміцнення незалежності СРСР і посилення його обороноздатності.

Стаття 12. Праця в СРСР є обов'язком і справою честі кожного здатного до праці громадянина за принципом: „хто не працює, той не їсть“.

В СРСР здійснюється принцип соціалізму: „від кожного за його здібністю, кожному — за його працею“.

Розділ II ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ

Стаття 13. Союз Радянських Соціалістичних Республік є союзна держава, утворена на основі добровільного об'єднання рівноправних Радянських Соціалістичних Республік:

Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки,
Української Радянської Соціалістичної Республіки,
Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки,
Азербайджанської Радянської Соціалістичної Республіки,
Грузинської Радянської Соціалістичної Республіки,
Вірменської Радянської Соціалістичної Республіки,
Туркменської Радянської Соціалістичної Республіки,
Узбецької Радянської Соціалістичної Республіки,
Таджицької Радянської Соціалістичної Республіки,
Казахської Радянської Соціалістичної Республіки,
Киргизької Радянської Соціалістичної Республіки.

Стаття 14. До відання Союзу Радянських Соціалістичних Республік в особі його найвищих органів влади і органів державного управління належать:

- а) представництво Союзу в міжнародних зносинах, укладання і ратифікація договорів з іншими державами;
- б) питання війни і миру;
- в) прийняття до складу СРСР нових республік;
- г) контроль за виконанням Конституції СРСР і забезпечення відповідності Конституцій союзних республік з Конституцією СРСР;
- д) затвердження змін кордонів між союзними республіками;

е) затвердження утворення нових країв і областей, а також нових автономних республік у складі союзних республік;

є) організація оборони СРСР і керівництво всіма збройними силами СРСР;

ж) зовнішня торгівля на основі державної монополії;

з) охорона державної безпеки;

и) встановлення народногосподарських планів СРСР;

і) затвердження єдиного державного бюджету СРСР, а також податків і прибутків, що надходять на утворення бюджетів союзного, республіканських і місцевих;

ї) управління банками, промисловими і сільськогосподарськими установами і підприємствами, а також торговельними підприємствами—загальносоюзного значення;

к) управління транспортом і зв'язком;

л) керування грошовою і кредитною системою;

м) організація державного страхування;

н) укладення і надання позик;

о) встановлення основних засад землекористування, а так само користування надрами, лісами і водами;

п) встановлення основних засад в галузі освіти і охорони здоров'я;

р) організація єдиної системи народногосподарського обліку;

с) встановлення основ законодавства про працю;

т) законодавство про судовий устрій і судочинство; кримінальний і цивільний кодекси;

у) закони про союзне громадянство; закони про права іноземців;

ф) видання загальносоюзних актів про амністію.

Стаття 15. Суверенітет союзних республік обмежено лише в межах, зазначених у статті 14 Конституції СРСР. Поза цими межами кожна Союзна республіка здійснює державну владу самостійно. СРСР охороняє суверенні права союзних республік.

Стаття 16. Кожна Союзна республіка має свою Конституцію, яка враховує особливості республіки і побудована у цілковитій відповідності з Конституцією СРСР.

Стаття 17. За кожною Союзною республікою зберігається право вільного виходу з СРСР.

Стаття 18. Територія союзних республік не може бути змінювана без їх згоди.

Стаття 19. Закони СРСР мають однакову силу на території всіх союзних республік.

Стаття 20. В разі розбіжності закону Союзної республіки з законом загальносоюзним, діє загальносоюзний закон.

Стаття 21. Для громадян СРСР встановлюється єдине союзне громадянство.

Кожний громадянин Союзної республіки є громадянином СРСР.

Стаття 22. Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка складається з країв: Азово - Чорноморського, Далеко - Східного, Західно - Сибірського, Красноярського, Північно - Кавказького; областей: Воронезької, Східно-Сибірської, Горьковської, Західної, Івановської, Калінінської, Кіров-

ької, Куйбишевської, Курської, Ленінградської, Московської, Омської, Оренбурзької, Саратовської, Свердловської, Північної, Сталінградської, Челябінської; Ярославської; автономних радянських соціалістичних республік: Татарської, Башкирської, Дагестанської, Бурят-Монгольської, Кабардино-Балкарської, Калмицької, Карельської, Комі, Кримської, Марійської, Мордовської, Німців Надвожжя, Північно-Осетинської, Удмуртської, Чечено-Інгuşьської, Чувашської, Якутської; автономних областей: Адігейської, Єврейської, Каракаєвської, Ойротської, Хакаської, Черкеської.

Стаття 23. Українська Радянська Соціалістична Республіка складається з областей: Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Київської, Одеської, Харківської, Чернігівської і Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки.

Стаття 24. До Азербайджанської Радянської Соціалістичної Республіки належать Нахічеванська Автономна Радянська Соціалістична Республіка і Нагірно-Карабахська автономна область.

Стаття 25. До Грузинської Радянської Соціалістичної Республіки належать: Абхазька АРСР, Аджарська АРСР, Південно-Осетинська автономна область.

Стаття 26. До Узбецької Радянської Соціалістичної Республіки належить Кара-Калпацька АРСР.

Стаття 27. До Таджикицької Радянської Соціалістичної Республіки належить Гірсько-Бадахшанська автономна область.

Стаття 28. Казахська Радянська Соціалістична Республіка складається з областей: Актюбінської, Ала-Атинської, Східно-Казахстанської, Західно-Казахстанської, Карагандинської, Кустанайської, Північно-Казахстанської, Південно-Казахстанської.

Стаття 29. Вірменська РСР, Білоруська РСР, Туркменська РСР і Киргизька РСР не мають у своєму складі автономних республік, так само як країв і областей.

Розділ III

НАЙВИЩІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

Стаття 30. Найвищим органом державної влади СРСР є Верховна Рада СРСР.

Стаття 31. Верховна Рада СРСР здійснює всі права, присвоєні Союзові Радянських Соціалістичних Республік згідно з статтею 14 Конституції, оскільки вони не належать, в силу Конституції, до компетенції підзвітних Верховній Раді СРСР органів СРСР: Президії Верховної Ради СРСР, Ради Народних Комісарів СРСР і Народних Комісаріатів СРСР.

Стаття 32. Законодавча влада СРСР здійснюється виключно Верховною Радою СРСР.

Стаття 33. Верховна Рада СРСР складається з двох палат: Ради Союзу і Ради Національностей.

Стаття 34. Рада Союзу обирається громадянами СРСР по виборчих округах за нормою: один депутат на 300 тисяч населення.

Стаття 35. Рада Національностей обирається громадянами СРСР по союзних і автономних республіках, автономних областях і національних округах за нормою: по 25 депутатів від кожної союзної республіки, по 11 депутатів від кожної автономної республіки, по 5 депутатів від кожної автономної області і по одному депутату від кожної національної округи.

Стаття 36. Верховна Рада СРСР обирається на строк чотири роки.

Стаття 37. Обидві палати Верховної Ради СРСР: Рада Союзу і Рада Національностей рівноправні.

Стаття 38. Раді Союзу і Раді Національностей в однаковій мірі належить законодавча ініціатива.

Стаття 39. Закон вважається затвердженим, коли його ухвалено обома палатами Верховної Ради СРСР простою більшістю кожної.

Стаття 40. Закони, ухвалені Верховною Радою СРСР, публікуються мовами союзних республік за підписами голови й секретаря Президії Верховної Ради СРСР.

Стаття 41. Сесії Ради Союзу і Ради Національностей починаються і закінчуються одночасно.

Стаття 42. Рада Союзу обирає голову Ради Союзу і двох його заступників.

Стаття 43. Рада Національностей обирає голову Ради Національностей і двох його заступників.

Стаття 44. Голови Ради Союзу і Ради Національностей керують засіданнями відповідних палат і видають їх внутрішнім розпорядком.

Стаття 45. Спільні засідання обох палат Верховної Ради СРСР ведуть по черзі голови Ради Союзу і Ради Національностей.

Стаття 46. Сесії Верховної Ради СРСР скликаються Президією Верховної Ради СРСР двічі на рік.

Позачергові сесії скликаються Президією Верховної Ради СРСР за її розсудом або на вимогу однієї з союзних республік.

Стаття 47. В разі незгоди між Радою Союзу і Радою Національностей питання передається на розв'язання погоджувальної комісії, утвореної на паритетних засадах. Якщо погоджувальна комісія не приходить до згідного рішення або якщо її рішення не задовольняє одну з палат, питання розглядається вдруге в палатах. При відсутності згідного рішення двох палат, Президія Верховної Ради СРСР розпускає Верховну Раду СРСР і призначає нові вибори.

Стаття 48. Верховна Рада СРСР обирає на спільному засіданні обох палат Президію Верховної Ради СРСР у складі: голови Президії Верховної Ради СРСР, одинадцяти його заступників, секретаря Президії та 24 членів Президії.

Президія Верховної Ради СРСР підвітна Верховній Раді СРСР у всій своїй діяльності.

Стаття 49. Президія Верховної Ради СРСР:

- а) скликає сесії Верховної Ради СРСР;
- б) дає тлумачення чинних законів СРСР, видає укази;
- в) розпускає Верховну Раду СРСР на підставі 47 статті Конституції СРСР і призначає нові вибори;

г) провадить всенародне опитування (референдум) з своєї ініціативи, або на вимогу однієї з союзних республік;

д) скасовує постанови й розпорядження Ради Народних Комісарів СРСР і Рад Народних Комісарів союзних республік в разі їх невідповідності законові;

е) в період між сесіями Верховної Ради СРСР увільняє від посади і призначає окремих Народних Комісарів СРСР за поданням голови Ради Народних Комісарів СРСР з наступним внесенням на затвердження Верховної Ради СРСР;

є) нагороджує орденами і надає почесні звання СРСР;

ж) здійснює право помилування;

з) призначає і змінює вище командування збройних сил СРСР;

и) в період між сесіями Верховної Ради СРСР оголошує стан війни в разі воєнного нападу на СРСР або в разі необхідності виконання міжнародних договірних зобов'язань по взаємній обороні від агресії;

і) оголошує загальну і часткову мобілізацію;

ї) ратифікує міжнародні договори;

к) призначає і відкликає повноважних представників СРСР в іноземних державах;

л) приймає довірчі і відкличні грамоти акредитованих при ній дипломатичних представників іноземних держав.

Стаття 50. Рада Союзу і Рада Національностей обирають мандатні комісії, які перевіряють повноваження депутатів кожної палати.

За поданням мандатної комісії палати вирішують або визнати повноваження, або касувати вибори окремих депутатів.

Стаття 51. Верховна Рада СРСР призначає, коли вона визнає за необхідне, слідчі та ревізійні комісії з усяких питань.

Всі установи та службові особи зобов'язані виконувати вимоги цих комісій і подавати їм необхідні матеріали та документи.

Стаття 52. Депутат Верховної Ради СРСР не може бути притягнений до судової відповідальності або заарештований без згоди Верховної Ради СРСР, а в період, коли нема сесії Верховної Ради СРСР, — без згоди Президії Верховної Ради СРСР.

Стаття 53. По закінченні повноважень або після дострокового розпуску Верховної Ради СРСР Президія Верховної Ради СРСР зберігає свої повноваження аж до утворення новообраною Верховною Радою СРСР нової Президії Верховної Ради СРСР.

Стаття 54. По закінченні повноважень або в разі дострокового розпуску Верховної Ради СРСР Президія Верховної Ради СРСР призначає нові вибори в строк не більше двох місяців з дня закінчення повноважень або розпуску Верховної Ради СРСР.

Стаття 55. Новообрана Верховна Рада СРСР скликається Президією Верховної Ради СРСР попереднього складу не пізніше, як через місяць після виборів.

Стаття 56. Верховна Рада СРСР утворює на спільному засіданні обох палат Уряд СРСР — Раду Народних Комісарів СРСР.

Розділ IV

НАЙВИЩІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ СОЮЗНИХ РЕСПУБЛІК

Стаття 57. Найвищим органом державної влади Союзної республіки є Верховна Рада Союзної республіки.

Стаття 58. Верховна Рада Союзної республіки обирається громадянами республіки на строк чотири роки.

Норми представництва встановлюються Конституціями союзних республік.

Стаття 59. Верховна Рада Союзної республіки є єдиним законодавчим органом республіки.

Стаття 60. Верховна Рада Союзної Республіки :

а) ухвалює Конституцію республіки і вносить до неї зміни у відповідності з статтею 16 Конституції СРСР ;

б) затверджує Конституції автономних республік, які належать до її складу, і визначає межі їх території;

в) затверджує народногосподарський план і бюджет республіки;

г) користується правом амністії та помилування громадян, засуджених судовими органами Союзної республіки.

Стаття 61. Верховна Рада Союзної республіки обирає Президію Верховної Ради Союзної республіки в складі: голови Президії Верховної Ради Союзної республіки. Його заступників, секретаря Президії і членів Президії Верховної Ради Союзної республіки.

Повноваження Президії Верховної Ради Союзної республіки визначаються Конституцією Союзної республіки.

Стаття 62. Для провадження засідань Верховна Рада Союзної республіки обирає свого голову і його заступників.

Стаття 63. Верховна Рада Союзної республіки утворює Уряд Союзної республіки — Раду Народних Комісарів Союзної республіки.

Розділ V

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

Стаття 64. Найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади Союзу Радянських Соціалістичних Республік є Рада Народних Комісарів СРСР.

Стаття 65. Рада Народних Комісарів СРСР відповідальна перед Верховною Радою СРСР і їй підзвітна, а в період між сесіями Верховної Ради — перед Президією Верховної Ради СРСР, якій підзвітна.

Стаття 66. Рада Народних Комісарів СРСР видає постанови й розпорядження на основі і на виконання чинних законів і перевіряє виконання.

Стаття 67. Постанови й розпорядження Ради Народних Комісарів СРСР обов'язкові до виконання на всій території СРСР.

Стаття 68. Рада Народних Комісарів СРСР :

а) об'єднує й спрямовує роботу загальносоюзних і союзно-республіканських Народних Комісаріатів СРСР і інших підвідомчих їй господарських і культурних установ;

б) вживає заходів по здійсненню народногосподарського плану, державного бюджету і зміцненню кредитно - грошової системи;

в) вживає заходів по забезпеченню громадського ладу, обороні інтересів держави і охороні прав громадян;

г) здійснює загальне керівництво в галузі зносин з іноземними державами;

д) визначає щорічні контингенти громадян, які підлягають призову на дійсну військову службу, керує загальним будівництвом збройних сил країни;

е) утворює, в разі необхідності, спеціальні комітети і Головні Управління при Раді Народних Комісарів СРСР у справах господарського, культурного і оборонного будівництва.

Стаття 69. Рада Народних Комісарів СРСР має право по галузях управління й господарства, віднесених до компетенції СРСР, припиняти постанови й розпорядження Рад Народних Комісарів Союзних республік і скасовувати накази та інструкції Народних Комісарів СРСР.

Стаття 70. Рада Народних Комісарів СРСР утворюється Верховною Радою СРСР в складі

Голови Ради Народних Комісарів СРСР;

Заступників голови Ради Народних Комісарів СРСР,

Голови Державної планової комісії СРСР;

Голови Комісії радянського контролю;

Народних Комісарів СРСР;

Голови Комітету заготівель;

Голови Комітету в справах мистецтв;

Голови Комітету в справах вищої школи.

Стаття 71. Уряд СРСР або Народний Комісар СРСР, до яких звернуто запит депутата Верховної Ради СРСР, зобов'язані не більше як у триденний строк дати усну або писану відповідь у відповідній палаті.

Стаття 72. Народні Комісари СРСР керують галузями державного управління, які належать до компетенції СРСР.

Стаття 73. Народні Комісари СРСР видають у межах компетенції відповідних Народних Комісаріатів накази та інструкції на підставі і на виконання чинних законів, а також постанов і розпоряджень Ради Народних Комісарів СРСР і перевіряють їх виконання.

Стаття 74. Народні Комісаріати СРСР є або загальносоюзними або союзно-республіканськими.

Стаття 75. Загальносоюзні Народні Комісаріати керують дорученою їм галуззю державного управління на всій території СРСР або безпосередньо або через призначувані ними органи.

Стаття 76. Союзно-республіканські Народні Комісаріати керують дорученою їм галуззю державного управління, як правило, через одноіменні Народні Комісаріати союзних республік і управляють безпосередньо лише певним обмеженим числом підприємств за списком, що затверджується Президією Верховної Ради СРСР.

Стаття 77. До загальносоюзних Народних Комісаріатів належать Народні Комісаріати:

Оборони;

Закордонних справ;

Зовнішньої торгівлі;
Шляхів;
Зв'язку;
Водного транспорту;
Важкої промисловості;
Оборонної промисловості.

Стаття 78. До союзно-республіканських Народних Комісаріатів належать Народні Комісаріати:

Харчової промисловості;
Легкої промисловості;
Лісової промисловості;
Земельних справ;
Зернових і тваринницьких радгоспів;
Фінансів;
Внутрішньої торгівлі;
Внутрішніх справ;
Юстиції;
Охорони здоров'я.

Розділ VI

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СОЮЗНИХ РЕСПУБЛІК

Стаття 79. Найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади Союзної республіки є Рада Народних Комісарів Союзної республіки.

Стаття 80. Рада Народних Комісарів Союзної республіки відповідає перед Верховною Радою Союзної республіки і їй підзвітна, а в період між сесіями Верховної Ради Союзної республіки — перед Президією Верховної Ради Союзної республіки, якій підзвітна.

Стаття 81. Рада Народних Комісарів Союзної республіки видає постанова і розпорядження на основі й на виконання чинних законів СРСР і Союзної республіки, постанов і розпоряджень Ради Народних Комісарів СРСР і перевіряє їх виконання.

Стаття 82. Рада Народних Комісарів Союзної республіки має право припиняти постанови й розпорядження Рад Народних Комісарів автономних республік і скасовувати рішення й розпорядження виконавчих комітетів рад депутатів трудящих країв, областей і автономних областей.

Стаття 83. Рада Народних Комісарів Союзної республіки утворюється Верховною Радою Союзної республіки в складі:

Голови Ради Народних Комісарів Союзної республіки;
Заступників голови;
Голови Державної планової комісії;
Народних Комісарів:
Харчової промисловості;
Легкої промисловості;
Лісової промисловості;
Земельних справ;
Зернових і тваринницьких радгоспів;

Фінансів;
Внутрішньої торгівлі
Внутрішніх справ;
Юстиції;
Охорони здоров'я;
Освіти;
Місцевої промисловості;
Комунального господарства;
Соціального забезпечення;

Уповноваженого Комітету заготівель;

Начальника Управління в справах мистецтв;

Уповноважених загальносоюзних Народних Комісаріатів.

Стаття 84. Народні Комісари Союзної республіки керують галузями державного управління, які належать до компетенції Союзної республіки.

Стаття 85. Народні Комісари Союзної республіки видають у межах компетенції відповідних Народних Комісаріатів накази та інструкції на основі і на виконання законів СРСР та Союзної республіки, постанов і розпоряджень Ради Народних Комісарів СРСР і Союзної республіки, наказів та інструкцій союзно-республіканських Народних Комісаріатів СРСР.

Стаття 86. Народні Комісаріати Союзної республіки є союзно-республіканськими або республіканськими.

Стаття 87. Союзно-республіканські Народні Комісаріати керують дорученою їм галуззю державного управління, підлягаючи як Раді Народних Комісарів Союзної республіки, так і відповідному союзно-республіканському Народному Комісаріатові СРСР.

Стаття 88. Республіканські Народні Комісаріати керують дорученою їм галуззю державного управління, підлягаючи безпосередньо Раді Народних Комісарів Союзної республіки.

Розділ VII

НАЙВИЩІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ АВТОНОМНИХ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

Стаття 89. Найвищим органом державної влади Автономної республіки є Верховна Рада АРСР.

Стаття 90. Верховна Рада Автономної республіки обирається громадянами республіки на строк чотири роки за нормами представництва, що встановлюються Конституцією Автономної республіки.

Стаття 91. Верховна Рада Автономної республіки є єдиним законодавчим органом АРСР.

Стаття 92. Кожна Автономна республіка має свою Конституцію, яка враховує особливості Автономної республіки і побудована в цілковитій відповідності з Конституцією Союзної республіки.

Стаття 93. Верховна Рада Автономної республіки обирає Президію Верховної Ради Автономної республіки і утворює Раду Народних Комісарів Автономної республіки, згідно з своєю Конституцією.

Розділ VIII

МІСЦЕВІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Стаття 94. Органами державної влади в краях, областях, автономних областях, округах, районах, містах, селах (станіцях, хуторах, кишлаках, аулах) є Ради депутатів трудящих.

Стаття 95. Крайові, обласні, автономних областей, окружні, районні, міські, сільські (станіць, сіл, хуторів, кишлаків, аулів) Ради депутатів трудящих обираються відповідно трудящими краю, області, автономної області, округи, району, міста, села на строк два роки.

Стаття 96. Норми представництва до Рад депутатів трудящих визначаються Конституціями союзних республік.

Стаття 97. Ради депутатів трудящих керують діяльністю підлеглих їм органів управління, забезпечують охорону державного ладу, додержання законів та охорону прав громадян, керують місцевим господарським і культурним будівництвом, встановлюють місцевий бюджет.

Стаття 98. Ради депутатів трудящих ухвалюють рішення і дають розпорядження в межах прав, наданих їм законами СРСР і Союзної республіки.

Стаття 99. Виконавчими та розпорядчими органами крайових, обласних, автономних областей, окружних, районних, міських і сільських Рад депутатів трудящих є обрані ними виконавчі комітети в складі: голови, його заступників, секретаря і членів.

Стаття 100. Виконавчим і розпорядчим органом сільських Рад депутатів трудящих у невеликих селищах, у відповідності з Конституціями союзних республік, є обрані ними голова, його заступник і секретар.

Стаття 101. Виконавчі органи Рад депутатів трудящих безпосередньо підвітні як Раді депутатів трудящих, що їх обрала, так і виконавчому органу вищестоячої Ради депутатів трудящих.

Розділ IX

СУД І ПРОКУРАТУРА

Стаття 102. Правосуддя в СРСР здійснюється Найвищим Судом СРСР, Найвищими судами союзних республік, крайовими і обласними судами, судами автономних республік і автономних областей, окружними судами, спеціальними судами СРСР, що створюються за постановою Верховної Ради СРСР, народними судами.

Стаття 103. Розгляд справ у всіх судах здійснюється з участю народних засідателів, крім випадків, спеціально передбачених законом.

Стаття 104. Найвищий Суд СРСР є вищим судовим органом. На Найвищий Суд СРСР покладається нагляд за судовою діяльністю всіх судових органів СРСР і союзних республік.

Стаття 105. Найвищий Суд СРСР і спеціальні суди СРСР обираються Верховною Радою СРСР на строк п'ять років.

Стаття 106. Найвищі Суду союзних республік обираються Верховними Радами союзних республік на строк п'ять років.

Стаття 107. Найвищі Суди автономних республік обираються Верховними Радами автономних республік на строк п'ять років.

Стаття 108. Крайові й обласні суди, суди автономних областей, окружні суди обираються крайовими, обласними або окружними Радами депутатів трудящих або радами депутатів трудящих автономних областей на строк п'ять років.

Стаття 109. Народні суди обираються громадянами району на основі загального, прямого й рівного виборчого права при таємному голосуванні — на строк три роки.

Стаття 110. Судочинство провадиться мовою союзної або автономної республіки, або автономної області з забезпеченням для осіб, які не володіють цією мовою, цілковитого ознайомлення з матеріалами справи через перекладача, а також права виступати на суді рідною мовою.

Стаття 111. Розгляд справ в усіх судах СРСР відкритий, оскільки законом не передбачені винятки, з забезпеченням обвинуваченому права на оборону.

Стаття 112. Судді незалежні і підкоряються тільки законові.

Стаття 113. Вищий нагляд за точним виконанням законів усіма Народними Комісаріатами і підвідомчими їм установами, так само як окремими службовими особами, а також громадянами СРСР покладається на Прокурора СРСР.

Стаття 114. Прокурор СРСР призначається Верховною Радою СРСР на строк сім років.

Стаття 115. Республіканські, крайові, обласні прокурори, а також прокурори автономних республік і автономних областей, призначаються Прокурором СРСР на строк п'ять років.

Стаття 116. Окружні, районні і міські прокурори призначаються прокурорами союзних республік з затвердження Прокурора СРСР на строк п'ять років.

Стаття 117. Органи прокуратури здійснюють свої функції незалежно від будь-яких місцевих органів, підлягаючи тільки Прокуророві СРСР.

Розділ X

ОСНОВНІ ПРАВА І ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН

Стаття 118. Громадяни СРСР мають право на працю, тобто право на одержання гарантованої роботи з оплатою їх праці у відповідності з її кількістю і якістю.

Право на працю забезпечується соціалістичною організацією народного господарства, неухильним зростанням продуктивних сил радянського суспільства, усуненням можливості господарських криз і ліквідацією безробіття.

Стаття 119. Громадяни СРСР мають право на відпочинок.

Право на відпочинок забезпечується скороченням робочого дня для величезної більшості робітників до 7 годин, установленням щорічних відпусток робітникам і службовцям з збереженням заробітної плати, наданням для обслуговування трудящих широкої сітки санаторіїв, будинків відпочинку, клубів.

Стаття 120. Громадяни СРСР мають право на матеріальне забезпечення в старості, а також — в разі хвороби і втрати працездатності.

Це право забезпечується широким розвитком соціального страхування робітників і службовців за рахунок держави, безплатною медичною допомогою трудящим, наданням у користування трудящим широкої сітки курортів.

Стаття 121. Громадяни СРСР мають право на освіту.

Це право забезпечується загальнообов'язковою початковою освітою, безплатністю освіти, включаючи вищу освіту, системою державних стипендій величезній більшості тих, що вчаться у вищій школі, навчанням у школах рідною мовою, організацією на заводах, в радгоспах, машинно-тракторних станціях і колгоспах безплатного виробничого, технічного й агрономічного навчання трудящих.

Стаття 122. Жінці в СРСР надаються рівні права з чоловіком в усіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя.

Можливість здійснення цих прав жінок забезпечується наданням жінці рівного з чоловіком права на працю, оплату праці, відпочинок, соціальне страхування і освіту, державною охороною інтересів матері й дитини, наданням жінці при вагітності відпусток з збереженням утримання, широкою сіткою родильних будинків, дитячих ясел і садків.

Стаття 123. Рівноправність громадян СРСР, незалежно від їх національності і раси, в усіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя є непорушним законом.

Яке б то не було пряме чи посереднє обмеження прав або, навпаки, встановлення прямих чи посередніх переваг громадян залежно від їх расової і національної приваженості, так само як усяка проповідь расової або національної винятковості, або ненависті і зневаги — караються законом.

Стаття 124. З метою забезпечення за громадянами свободи совісті жеркву в СРСР відокремлено від держави і школу від церкви. Свобода відправлення релігійних культів і свобода антирелігійної пропаганди визнається за всіма громадянами.

Стаття 125. У відповідності з інтересами трудящих і з метою зміцнення соціалістичного ладу громадянам СРСР гарантується законом:

- а) свобода слова,
- б) свобода друку,
- в) свобода зборів і мітингів,
- г) свобода вуличних походів і демонстрацій.

Ці права громадян забезпечуються наданням трудящим і їх організаціям друкарень, запасів паперу, громадських будинків, вулиць, засобів зв'язку і інших матеріальних умов, необхідних для їх здійснення.

Стаття 126. У відповідності з інтересами трудящих і з метою розвитку організаційної самодіяльності і політичної активності народних мас громадянам СРСР забезпечується право об'єднання в громадські організації: професійні спілки, кооперативні об'єднання, організації молоді, спортивні й оборонні організації, культурні, технічні й наукові товариства, а найбільш активні й свідомі громадяни з лав робітничого класу і інших верств трудящих об'єднуються у Всесоюзну комуністичну партію (більшовиків), яка

є передовим загоном трудящих в їх боротьбі за зміцнення і розвиток соціалістичного ладу і являє собою керівне ядро всіх організацій трудящих, як громадських, так і державних.

Стаття 127. Громадянам СРСР забезпечується недоторканість особи. Ніхто не може бути заарештований інакше як за постановою суду або з санкції прокурора.

Стаття 128. Недоторканість житла громадян і тайна листування охороняються законом.

Стаття 129. СРСР надає право притулку іноземним громадянам, що переслідуються за оборону інтересів трудящих, або наукову діяльність, або національно-визвольну боротьбу.

Стаття 130. Кожний громадянин СРСР зобов'язаний додержувати Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, виконувати закони, додержувати дисципліни праці, чесно ставитися до громадського обов'язку, поважати правила соціалістичного співжиття.

Стаття 131. Кожний громадянин СРСР зобов'язаний берегти і зміцнювати суспільну, соціалістичну власність, як священну і недоторкану основу радянського ладу, як джерело багатства і могутності батьківщини, як джерело заможного і культурного життя всіх трудящих.

Особи, що роблять замах на суспільну, соціалістичну власність, є ворогами народу.

Стаття 132. Загальний військовий обов'язок є законом.

Військова служба в Робітничо-Селянській Червоній Армії є почесний обов'язок громадян СРСР.

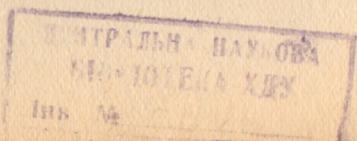
Стаття 133. Захист батьківщини є священний обов'язок кожного громадянина СРСР. Зрада батьківщини: порушення присяги, перехід на бік ворога, заподіяння шкоди военній моці держави, шпигунство — карається за всією суворістю закону, як найтяжчий злочин.

Розділ XI ВИБОРЧА СИСТЕМА

Стаття 134. Вибори депутатів до всіх Рад депутатів трудящих: Верховної Ради СРСР, Верховних Рад союзних республік, крайових та обласних Рад депутатів трудящих, Верховних Рад автономних республік, Рад депутатів трудящих автономних областей, районних, міських та сільських (станіці, села, хутора, кишлака, аула) Рад депутатів трудящих,— провадяться виборцями на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні.

Стаття 135. Вибори депутатів є загальними: всі громадяни СРСР, які досягли 18 років, незалежно від расової і національної приналежності, віросповідання, освітнього цензу, осілості, соціального походження, майнового стану та минулої діяльності, мають право брати участь у виборах депутатів і бути обраними, за винятком божевільних і осіб, засуджених судом з позбавленням виборчих прав.

Стаття 136. Вибори депутатів є рівними: кожний громадянин має один голос; всі громадяни беруть участь у виборах на рівних засадах.

Стаття 137. Жінки користуються правом обирати і бути обраними нарівні з чоловіками.

Стаття 138. Громадяни, які перебувають у лавах Червоної Армії, користуються правом обирати і бути обраними нарівні з усіма громадянами.

Стаття 139. Вибори депутатів є прямими: вибори до всіх Рад депутатів трудящих, починаючи від сільської та міської Ради депутатів трудящих аж до Верховної Ради СРСР, проводяться громадянами безпосередньо шляхом прямих виборів.

Стаття 140. Голосування при виборах депутатів є таємним.

Стаття 141. Кандидати при виборах виставляються по виборчих округах.

Право виставлення кандидатів забезпечується за громадськими організаціями й товариствами трудящих: комуністичними партійними організаціями, професійними спілками, кооперативами, організаціями молоді, культурними товариствами.

Стаття 142. Кожний депутат зобов'язаний звітувати перед виборцями в своїй роботі і в роботі Ради депутатів трудящих і може бути в усякий час відкликаний за рішенням більшості виборців у встановленому законом порядку.

Розділ XII ГЕРБ, ПРАПОР, СТОЛИЦЯ

Стаття 143. Державний герб Союзу Радянських Соціалістичних Республік складається з серпа і молота на земній кулі, зображений в промінях сонця і облямований колоссям, з написом мовами союзних республік: „Пролетарі всіх країн, єднайтесь!“. Наверху герба міститься п'ятикутна зірка.

Стаття 144. Державний прапор Союзу Радянських Соціалістичних Республік складається з червоного полотнища, з зображенням у його верхньому кутку коло древка золотих серпа й молота і над ними червоної п'ятикутної зірки, облямованої золотою торочкою. Відношення ширини до довжини 1:2.

Стаття 145. Столицею Союзу Радянських Соціалістичних Республік є місто Москва.

Розділ XIII ПОРЯДОК ЗМІНИ КОНСТИТУЦІЇ

Стаття 146. Зміна Конституції СРСР проводиться лише за рішенням Верховної Ради СРСР, ухваленим більшістю не менше $\frac{2}{3}$ голосів у кожній з її палат.

Москва, Кремль,
6 грудня 1936 р.

Ігор Муратов

ПРАВДА

Буває день, буває грань,
відчута, як живе торкання,
коли мільйон ясних світань
зливається в одне світання;

коли мільйон розкутих рік
дарує мідь струмкам безсилим
і меркнуть вогнища старі
перед небаченим світилом.

В цей час народжується світ,
зачатий в муках Прометея,
і по крутих уступах літ
іде до радості своєї,

і перша радість постає
у квітах, а не в сні квітчастім :
в цей час собою все стає :
любов — любов'ю, щастя — щастям.

Як птиць весняний переліт
благословляють скреслі води, —
благословим ім'ям століть
Нетлінну Хартію свободи.

Ось крила, на яких з імлі
творцями світу виростаєм;
ось правда вільної землі,
безмежна правда людства: Сталін.

Тиміш Левчук

НА ЗМІНУ

Пам'яті В. Котельнікова присвячую.

12 жовтня 1935 року загін японо-манчжурів у числі 50 чоловік перейшов радянський кордон на Далекому Сході.

В наслідок сутички між прикордонною охороною й загonom японо-манчжурів загинув молодший командир В. Котельніков.

I

Валентина сьогодні полонили спогади.

Вони, мов раптом кинуті на берег хвилі, оточили його, переповнили почуттям усю душу, і Валентин скорився перед ними.

Він довго розглядав лист, вертів у руках перед тим, як розкрити: смуток чи радість? Сьогодні Валентин „іменинник“. Рівно два роки він тут — на прикордонній заставі, „на краю світу“.

Стара бабуса колись страхала його отим краєм світу „за горами, за лісами, за широкими полями“...

Чи не про цей край світу говорила вона? Хіба не кінчається він ось тут, за цими смугастими стовпами? Хоч одне сонце скрізь, але тепло його різне. Воно радісне у нас, бо радості сповнене молоде життя. А там, по той бік стовпів, хіба воно може пролити радість на чорний безпросвітний морок?

Думки на цьому обірвалися, пішли іншим напрямом, довокола хвилюючих питань, принесених листом.

Любі друзі! Як мені хочеться бачити вас, хоча б у ту хвилину, коли ви писали цей лист. Мій дорогий Петю! Питаєш, чи не забув тебе — брата. Чи не відігнав у давно забуте згадку про своє депо, паровоз? Хіба можна забути про це? Я змагатимуся ще з тобою там, на просторах Донеччини. Як попусти вудила своєму залізному коневі — і навздогін за вітром... А моя маленька Майка, хіба я можу забути тебе? Пройшло два роки, але тут я наспівую зараз із тобою твою любиму пісню, що нею ти завжди зустрічала сонце:

Дим - димок од машин,
Мов дівочі літа...
Не той тепер Миргород,
Хорол - річка не та...

Два роки. Валентиніві пригадалися перші кроки. Поїзд мчав безмежними просторами республік, пропливали різнобарвні панорами краєвиду, і за час подорожі Валентин збагнув усю велич нашої батьківщини. Молодечі груди сповнювались гордістю, і зачаровані уста шепотіли: О моя безмежна батьківщино, які невичерпні скарби таять у собі твої безколичні простори! Яку гордість і любов до себе викликаєш ти в кожному з нас... Коли Валентин дедалі ближче під'їздив до мети своєї подорожі, те, що відкрилося очам, вразило його. Скільки не читав він про цей далекий край, усе блідло перед дійсністю, яка мчала назустріч поїздові. Валентин пригадав давні часи, коли старий Гордій Платонович вчитував у класі:

— Безмежний край—Далекий Схід. Якби скласти Німеччину, Англію, Францію, Італію, Польщу, Іспанію і Румунію, тоді б ми мали 2.800.000 квадратних кілометрів—площу Далекого Сходу.

Та не тільки розмірами вражає цей край,—погляд вабить різнобарвний краєвид, що міняється з кожним поворотом колії.

От поїзд, тяжко відсапуючи, пробирається серед незграбних кучугур каміння, які, здається, хочуть роздавити його в своїх обіймах. Далі забирає в полон тайга, що обняла собою все: захід, схід, південь, північ. А найбільше вражають сопки: вони розсипаються на виднокрузі отарою сірих верблюдів і там губляться в блакиті неба.

Дорогий Гордіє Платоновичу, я не тільки збагнув розміри цього чарівного краю. Я люблю цей край—аванпости моєї батьківщини. Люблю безмежно за все: за його сувору зиму з безугавними хугами й лютими морозами, за урочисту тишу тайги, я люблю його за те, що я бережу його, охороняю спокій дорогих мені людей.

Думки Валентина обірвала сурма—незабаром заступати на варту. Бурхливий потік думок утихомирився.—Лишилася вільна година: встигну написати друзям листа, сповіщу їх про свій вибір. Хай чекають мене, але не надовго: я знов вернуся до цього життя, сповненого тривоги.—І коли за годину пролунав звайомий голос начальника застави, Валентин скінчив листа. Як і той—від друзів—затримав на хвилинку в руках, ніби продовжуючи ланцюг думок, і лише тоді вкинув у скриньку.

II

Уже два роки Валентин з товаришами по заставі охороняє важливу ділянку кордону. Лише напочатку серед нічної тиші

в душу раптом закрадався страх. Таємниче шарудіння нічної темряви примушувало до болю напружувати зір і міцніше стискати в руках гвинтівку. Але це лишилось далеко позаду. Повсякденні тривоги, напружені ночі, гордість із свого обов'язку перед країною загартували волю, почуття, бажання. І це зробило смерть нестрашною. Хіба можна боятися її, коли відчуваєш стоголосий тупіт мільйонів на переможнім шляху, в безмежних просторах, сповнених радістю життя, щастя?.. Хіба можна боятися смерті, охороняючи це щастя?

От і ділянка кордону. Про це дав знати Гонг, спинившись край лісу. Він прекрасно навчився знаходити напрям і кінець шляху свого господаря. Розумна коняка. Валентин полюбив бойового товариша. Незвичайне ім'я — Гонг вподобалося йому з першого дня знайомства. І відтоді вони потоваришували, розділяючи щодня тривогу і радість. Коли Гонг спинився, думки Валентина відлетіли. Їх місце заступили зосередженість і спокій, нерозлучні друзі в тривожні ночі.

Живучи тут, Валентин з Гонгом навчилися читати таємниці східної ночі. Це прекрасне надбання — відчувати в собі силу володаря таємниць, неприступних для інших людей.

Жовтень місяць, а нічний вітер гнав з океану холодні струї, і мабуть тому, що це були перші передвісники зими, тіло їжилось, і тоскно робилося на душі. Все віщувало холодну непривітну осінню ніч.

Вітер дужчав. Він раптом вихорем налітав з півночі, боляче шпурляв в обличчя осінню мжичку і, зробивши своє, тікав кудись у безвість. І тоді неслося з тайги його завивання, як скиглення звіра. Раптом він тихенько підкрадався з півдня, несучи волохатий туман, що окутував собою все, пронизуючи тіло до кісток, тоді ставало тоскно, доводилося напружувати зір, щоб пробити темряву ночі.

Чорні кочугури хмар заклопотано поспішали на південь. Вони важко опускалися на землю, ніби для того, щоб задущити її в своїх слизьких обіймах. Страшно в таку ніч. Навіть своя ділянка здавалася чужою, а знайомі до дрібниць предмети набирали химерних форм.

Он там, у кінці ділянки, праворуч „темне“ місце, як його жартома прозвали товариші. З того боку смугастих стовпів тягся довгий яр, перетинав кордон і впирався в перелісок, що за кілька кілометрів далі переходив у віковичну тайгу. Раптом цей яр загубився десь у непроглядному нічному морозі. Валентин старанно шукав його знайомі схили, але дарма — хмари і мжичка вкрили все. Замість яру виростили дивовижні сопки, навіть вулкани, що випльовували з своїх жерл чорну лаву.

Але досить було наблизитися на кілька кроків, і від усіх цих химер не лишалось й сліду, — вони звикали десь серед нічної птьми. Ні, таки все спокійно. Вітер подвоїв силу й

покотив десь у безвість хвилі туману, сіючи в просторі мжичку.

— Даремно ми з тобою турбувалися, Гонг, правда, товаришу? Чомусь і ти неспокійний сьогодні. Хіба тебе лякає тривога цієї ночі?

Валентин розмовляв з Гонгом, мов з людиною. О, дорогі друзі, що то значить дружба людини з твариною! І особливо тут, на бойовому посту. І хіба Гонг німий? Та дарма, що він не промовляє словами. Мовою інстинкту він володіє прекрасно.

Гонг таки справді сьогодні чомусь нервується. Чи не тому, що цей липкий непривітний осінній морок раптом упав, мов голодний звір. Чи може тому, що вітер так жалісно скиглить у просторі — завиванням звіра?

— Заспокойся, Гонг, це ж усе так, як було вчора і рік тому. Хіба тобі незнайоме оте протяжне завивання вовка, що скаржитись на свою долю? А пам'ятаєш, як ми з тобою минулої зими наздогнали такого сіроманця? Ну, звичайно, пам'ятаєш, як ти знаменито підбив його собі під ноги й одним ударом розтрощив йому череп? Ого, я бачу, тобі приємно про це згадувати — ти задоволений з моєї похвали. Ну, годі, годі, іди спокійно. Нам з тобою ще багато сьогодні клопоту.

Вітер нарешті стомився. Чорні кочугури хмар загубили напрям, безладно розповзлися в усі сторони й спинилися на небосхилі.

Кажуть, присутність людини, тим більше ворога, відчуваєш з першого кроку навіть у непроглядному морозі. Тим більше тут, у безперервній напрузі, в щохвилинному чеканні ворога.

Валентин і Гонг відчули людину. Сумніву не могло бути. І якраз там, у небезпечному місці, з'явився небажаний гість.

Коли з глибини яру донісся кінський тупіт і ледве чутний брязкіт зброї, для Валентина не лишалося сумніву. Так, це був ворог! Читачу! Ти не знаєш, що значить темної ночі, в тайзі, далеко від людей віч-на-віч зустрінутися з людиною-ворогом? Життя й боротьба створили там свої норми поведінки.

Людина, що взяла в руки багнет і сказала: „Я син трудового народу...“ — вона присягнула на вірність батьківщині. І така людина до останньої краплі віддасть свою кров, щоб зберегти святість клятви за спокій свого краю. Інших прикладів така людина не дає, бо це означало б зрадити батьківщину.

Ворог наближався.

Попередити заставу про небезпеку пострілами — це значить дати ворогові зорієнтуватися й виграти час. Здавалось, Валентин вагався. Але то була тільки мить.

— Гонг, мій бойовий товаришу, ти ж не зрадиш мене, ти

розумієш мій намір. За той пагорок, швидше. А тепер лягай і вмири, я покличу тебе на допомогу...

Ще мить, і рука Валентина стиснула скобу „Дегтярьова“, вкритого равінською росою. Навіть тайга застигла в чеканні. Раптом Валентин побачив усе зза свого прикриття.

Озброєні вершники цілим загonom тихо кралися в глибині яру. Їхній намір був очевидний—глибиною яру, де туман затяг усе густою поволокою, пробратися до стратегічного пункту.

Сили нерівні, але ворог порушив закон, і цього було досить для Валентина, щоб прийняти нерівний бій.

Перші кулі „Дегтярьова“ полетіли над головами ворога. По закону „гостинності“ тайги це диктувало ворогові: негайно зупинитись і скласти зброю. Перші кулі Валентина саме в цю хвилину були для ворога несподіванкою, але він прийняв бій.

Запн загону збив бур'ян довкола Валентина. Гонг, що досі лежав нерухомо, нервово підкинув голову, але зрозумів і заспокоївся під твердою рукою Валентина.

Руки Валентина приросли до кулемета. Безперервним потоком він посилав кулі на дно яру. Валентин розумів—ще кілька хвилин затримати загін у яру. Не було сумніву, що застава вже мчить на допомогу. Але цих кілька хвилин!

— Ну, ну, дурна коняко. Чого так нервуєш? Ти ж заважаєш спокійним рухам моєї руки.

Ворог посилив вогонь. Кулі падали зовсім близько біля Валентина і Гонга. І раптом...—Ура! Мій любий Гонг, хіба не чуєш знайомого гомону? Це хто заіржав? Здається, Вітер, твій старий знайомий. Сумніву немає. Ворог відступає. Це ж стоголосим гомonom мчать друзі з застави.

— Ой, Гонг! Що це?.. Куди ти тікаєш від мене? Куди дівалася земля? Ага, я лежу горілиць. Так, так, зрозуміло. Он хмари, ті самі, що ми їх бачили всю ніч... але що це? Вони зникли, тікають від мене. Гонг, любий, чому так важко? Чому так боляче, чому нема біля мене нікого з близьких? Петю! Маю! Товаришу командир!

Коли сонце піднялось над землею, воно освітило на схилі яру непорушних у печалі бійців застави. На спокійному обличчі Валентина їхній погляд приковувала маленька деталь. Тонкою цівкою на скроні сочилася кров і стікала десь за одворотом шинелі.

III

— Ти, даруй мені, батьку, але я хочу порушити твою печаль. Я бачу тебе тут, не зважаючи на сотні кілометрів, що нас розділяють. Туга за втраченим скувала тебе. Але я знаю, батьку, твою загартовану волю,—ти мужній. У хурто-

вині боротьби ти навчився переносити радість і печаль, тому я спокійний і певний, що ти не заперечуватимеш. Так, це справді тяжко, якщо зміряти цю печаль у масштабах особистого. Адже нас було в тебе тільки двоє. Я пригадую твій гордий погляд, коли нас із Валентином преміювали на заводі! Ти гордився нами, бо ми стали гідними спадкоємцями твоїх традицій, гідними твоїх піклувань про нас.

Згадай, батьку, коли ми виряджали Валентина, який заповіт ти дав йому?

— Пам'ятай, Валентине, ти сьогодні йдеш у нове життя, республіка вручає свій спокій у твої руки. Я пишатимусь сином, коли почую про нього, що він виправдав довір'я й гідно виконав обов'язок. Я вірю, що ти не вкриєш соромом мою стару голову.

Забудь печаль, батьку. Хіба Валентин покривив душею? Хіба він порушив твій заповіт? Смерть—це страшно боляче за втраченим молодим життям. Але ти бачиш, що республіка пишається ім'ям Валентина, бо він загинув смертю хоробрих. Ім'я Валентина на скрижалях нашої епохи буде відбите золотими літерами, як зразок самовідданості й безмежної любові до батьківщини.

Я виїхав, не дочекавшись тебе. Тобі вже відомо, куди я поспішаю. Так, я хочу стати на зміну Валентинові, я візьму в руки його багнет і так само твердою рукою направляю його в груди ворогові. Знай, батьку, я стаю на новий шлях у житті з тими ж словами, що ними ти проводив Валентина,— вони втілюють твою незламну волю і віщують перемогу.

Твій Петро.

Лист, що його так довго збирався писати Петро, закінчений лежав на столі. Петро перечитав написане й чомусь одвернувся до вікна вагона. Поїзд швидко мчав, мов сперечаючись з хуртовиною, що жалісно завивала за тим же промерзлим вікном.

Як не намагався Петро не думати про пережите за цей недовгий час, проте відчував, що він не в силах відбитися від думок,—вони наступали на нього, брали в полон, і він скорявся перед ними. От і зараз. Написані рядки розбуджали уяву, і пам'ять знову і знову відтворює найменші деталі останніх днів.

Думка про батька тривожила Петра найбільше. Обставини склались так, що він надовго виїхав з дому, і Петро не міг чекати його. Найгірше те, що першої хвилини, коли прийшла ця страшна звістка, батька не було з ними. Петро читав матері й Майці лист від Валентина, тількищо принесений листоношею. „Дорогий Петю! Що тобі сказати ще раз перед нашою зустріччю? Звикай більше до металу й загартувуйся

дисципліною, щоб коли станеш до лав Червоної армії, не заплямував ганьбою почесного звання...

Петро пам'ятає цей лист. Буйна радість переповнювала груди, коли сльози материнського щастя потекли по обличчю старої і щаслива Майка дзигною закрутилась по кімнаті.

І раптом прийшла ця лаконічна й мабуть тому ще страшніша звістка:

— 12 жовтня в сутичці з ворогом загинув смертю хоробрих ваш син — наш бойовий товариш Валентин.

На цьому обірвалися спогади. Бо далі починалася нова сторінка життя.

Кілька днів тому він був у наркома.

Години, проведені у наркома, лишаються в пам'яті на все життя, як згадка про світле, невимовно хвилююче переживання.

Коли Петро увійшов до кабінету, нарком сидів коло робочого стола за своїми повсякденними справами. Перша привітна посмішка на трохи змарнілому обличчі наркома заспокоїла Петра і вгамувала хвилювання. Він підійшов, сів проти стола й просто сказав: — Товаришу нарком, я до вас із проханням. Я хочу стати на зміну братові, стати на тій же ділянці, де Валентин загинув від підлої ворожої руки.

Довго говорив тоді нарком. Він розпитував про найменші деталі, про домашнє життя Валентина, і Петро був зворушений любов'ю й участю наркома.

Петро добре пам'ятає останні слова наркома — вони йому стали як прапор боротьби, і він гордо понесе його.

— Ідьте, товаришу Петро, на наші передові форпости. Ви зробили так, як годиться молодій людині нашої великої батьківщини. Пам'ятайте, в ім'я чого загинув ваш брат, і це принесе вам перемогу.

Із задуми Петра вивела раптова зупинка поїзда.

Петро згадав про лист. Наспих накинув теплий кожух, вийшов з вагона. Невгамовна хуртовина жбурнула снігом в обличчя, засліплюючи очі. Поїзд спинився на невеликому роз'їзді, здавалося, він хотів трохи перепочити, щоб з новою силою кинутись у тайгу, яка грізною силою вимальовувалася в нічній темряві. Лист тихенько зашарудів об стінки скриньки і ледве чутно стукнувся об дно.

Петро поспішав до вагона. Ідучи, він підставляв обличчя вітрові, ніби ловлячи в його завиванні знайомі звуки, про які так часто писав Валентин.

На заставу Петро приїхав не сам. Назустріч йому виїхали на бойовій тачанці бійці застави на чолі з командиром. Як рідних зустрів Петро. Так ніби потрапив у коло товаришів по заводу — зразу посипались десятки запитань, — про завод,

як прийняли звістку про смерть Валентина. Відповідаючи, Петро з кожним кроком уперед відчував дедалі більш невідразу тривогу. Очі вбирали найменшу деталь краєвиду.

Петрові здавалося, що він уже колись бачив оцей безконечний ландшафт гір, непорушний у зимовому спокої ландшафт мовчазної тайги.

Це було те, що так майстерно описував Валентин у своїх листах. Тільки людина, яка по-справжньому полюбила цей край, могла описати так кожну деталь, знайти основне в цьому безмежно прекрасному просторі.

Нарешті — застава. Маленькі будівлі притулились під косо-гором, ніби підкреслюючи контраст між потворними формами сопок і своїми мініатюрними розмірами.

На заставі чекали Петра. Вишикувані в шеренгу бійці привітали гостя. Петро підійшов до начальника застави і вже повійськово, трохи схвильовано, але чітко відрпортував:

— Товаришу командир, боець Котельніков прибув у ваше розпорядження.

Коли Петро слідом за начальником пішов до гуртожитку, його схвилював напис:

ПОГРАН. ЗАСТАВА ім. В. КОТЕЛЬНІКОВА

Так, без сумніву, Валентин продовжував жити вкупі з заставою, його не виключено назавжди. Він служитиме зразком героїзму й мужності. Командир передав зброю Петрові.

— Це зброя, з якою загинув ваш брат. Хай ваша рука тримає її міцно і впевнено, як і рука Валентина.

Командир більше нічого не сказав. Та чи й варто було говорити! В очах Петра світилась відповідь, така ясна для друзів і вогненно грізна для ворогів.

Найбільше схвилювала Петра зустріч із Гонгом. На хвилину навіть перервалося дихання, коли Петро зустрівся з ним.

Він тихо підійшов до коня. Гонг насторожився, але це була мить. А далі дивним здалося навіть для бійців: кінь обняв Петра й привітно простягнув голову до його рук.

Він довго дивився на Гонга. Адже це був єдиний свідок останніх хвилин Валентина. На повіках заблищали сльози. Петро нахилився до Гонга й поцілував його в білу зірку, що красувалася на лобі.

З застави виїхали вдвох. Начальник застави і Петро.

Петро, переповнений вщерть пережитим, мовчав.

Коли начальник застави зупинився, Петро зрозумів, що приїхали. Як не намагався він бути спокійним, але не міг себе здолати. Коли погляд спинився на двох високих могилах, серце болізно забилося, і очі затягло поволокою.

Петро зійшов на могилу. Поряд з братською могилою далекосхідних партизанів лежав Валентин. Могила його потонула в численних вінках, що високо підносилися над снігом.

— Любий Валентине! Я буду говорити в цей безмежний простір. Адже в ньому є частка тебе. Сьогодні ми зустрілися з тобою. Як безмежно любив ти цей край! Ти в кожне слово вкладав частину свого почуття і ти, брате, повів мене. Адже це наша батьківщина, це передовий форпост. Він буває молодістю, пишною красою нового життя. І цього бояться вороги, бо це несе їм смерть. Ти не злякався смерті, гідно зустрівши її, а вони жахаються, чіпляються за кожну соломинку, щоб відтягти неминуче.

І в нову оселю безмежної радості й щастя увійде пам'ять про тебе, Валентине, бо ти віддав себе в ім'я цих завоювань.

.....

Петро стояв з непокритою головою.

Дві сльози не добігли до краю, зупинилися напівдорозі. Погляд, сповнений ненависті, він прикував туди, звідки прийшла ця тяжка смерть.

Так кінчався перший день Петра на заставі.

Харків, 1936.

„АТАКА“

Картина худ. І. Владімірова

Терень Масенко

МАТИ

НА ВІДКРИТТЯ КІМНАТИ МАТЕРІ НА ХТЗ

У наших раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малям.

Т. Шевченко.

Мене сповила мати на стерні
І на стерні у спеку годувала,
І, знавши у житті терни одні,
Терновим іменем назвала.

Не розгиналася, під хуртовини спів,
Над прялкою, колискою із сином.
І вмерла коло в'язаних снопів,
За вік увесь не розігнувши спини.

Ні фотографії. Ні сліду. Ім'я звук.
Напівзабута материнська казка.
Життя самотнє. Чоловік — не друг.
Життя без радості, сім'я без ласки.

Іще й тепер мені приходиш ти
В старій намітці, латаній і чорній,
Як пісні скорбної мотив
В життя симфонії мажорній.

Та я їду уже не по тернах
В країні, що цвіте великим садом.
На кожному кроці зустрічаю радо,
Чого тобі не снилося і в снах.

Дитячі ясла. Світлі дитсади.
Любов держави матері і дітям.
Свободний труд уперше народив
Сім'ю, якої не було на світі.

Уперше тут відшукує дітей,
На ласку їх і в старості багате,
В устах народу нове і святе,
Очищене від муки слово: мати.

Воно не знало всі віки старі
Тії пошани і любові зроду,
Яку знайшли трудящі матері —
Щасливі матері щасливого народу.

Жовтень 1936 р.

Кость Гордієнко

ДІТИ ЗЕМЛІ

РОМАН

ДИТИНСТВО

Як тільки почали розпукуватися берези, забормотали червоноброві тетеруки, в дуплах сосни - Маври дикі голуби заворкотали, дух ріллі занепокоїв серце матирине.

...Тоща мати крізь сон мотає набряклими від втоми руками. Крізь мутну шибку падає світ на пристаркувате лице. Знеможено кидає руками, ві сні стогне вона. Тче.

Щоб не почули діти, що під одним рядном сплять, не шелестіла солома,—підводиться долі дівча, Оленка. Стривожено прислухається, схиляється над лежанкою. Днем сидить за верстаттю мати, людям полотна тче, а вночі морене тіло покою не найде, руками крутить, трусить, кида, тче. Мати розплющує запалі очі, буграсту в синіх жилах руку кладе на голову дочці. Оленка рада пособити матері, сім год уже, а ніхто в няньки не бере, мізерна така,—все б поміч була матері. Однаково дома робити нічого — ні теляти, ні поросяти.

Сонце піднялося над зеленою халупою, вигрівало землю, пробудило молоді паростки до життя.

Клопіт здавив голову матері. Коло порога земля вся,—картоплі посадити треба, конопель посіяти, ще й зернину яку кинути на півдесятині тій, а зорати нікому.

Як де вдовина нива, неодмінно дорогу зроблять. Зачала лопаткою землю копати мати Галька — земля збита, заїжджена.

Топталася безпорадна Оленка коло матері. Поміч яка з неї? Якби садити картоплю, кидала б під лопатку. Або визбирувати. Немає веселішого діла, як, запустивши руки в холодну землю, рвати спід коріння свіжі картоплини. Або ламати косматі качани кукурудзи з бадилля. Головки соняшника зрізати. Сухі стрючки рвати, вилущувати білі, як з емаллю, квасолини, переливати в пригоршні.

Затужавіла земля—лопатка не йде, із сили вибивається мати.

Від знесилля заплакала, тоді сіла, заспівала:

Ой уроди, боже, пшениченьку яру
На вдовиних діток, на людську славу.
Ще й удівонька додому не дійшла,
А вже — кажуть люди — пшениченька зійшла.

Несподіване щастя звалилось на голову матері. Пасько Нестір, довгий чорнявий вусань, повз двір ідучи, гукнув до старої:

— Бабо Галько, кинь копати, завтра зорю!

Слово те звучить поважно, владно, не на вітер чоловік кидає, не хтонебудь. Кланятися в пояс зачала мати. Повен двір добра в нього, в економії десь там у начальниках служив, надивився, порядок дома завів, одгороджено тік, обору латами, — видно, дали дерева йому за вислугу, волами привіз, завалив двір деревом, побудував довгі хліви, клуню з фронтоном, хоч води налий, комору. Землі і не багато в нього, зате скот виплеканий, ситий, чистий — червона корова, круторогі вівці, білі свині, з того пишався він, довго і розмовляти не став, не такий уже він, щоб години простоювати в порожніх балачках.

Отож Нестір зоре й заволочить нивку їй, тільки за те рік дитину глядіти Оленка повинна. Як примітив він, до дітей дуже пригожа Оленка та. Щонеділі всіх дітей, бувало, на руках переносить.

Як зійдуться матері в гурт, Оленка дітей, галасливих, надокучливих, перед себе носить, пестить, і де тільки в неї береться сила і охота разом, — дивувалися матері, до дітей прихильна Оленка, грається славно, забавляє, видно змалечку вдачу. Увечері Оленка голодна додому йшла, знесилена, виснажена, не йшла, а точилася, крутився світ в очах їй, цілий день носила, забавляла дітей, хоч би хто шматок хліба дав або хоч у няньки взяв.

Оленка дітей носить, бавить, а дівчатка, хлопці в гурті граються, поміж них зайдиголова Оверко; парубки за ноги беруть його, навколо себе крутять. Моторошно, млосно хлопцеві, ніхто не наслідуюється, а ним крутять, як колесом. Вибіг незвичайний такий з хати, таємниче хукав хлопцям під ніс, ті, вчуваючи горілчаний дух, вражені до краю були, заздрили тому зайдиголові. А тоді гасав, як несамовитий, по вулиці, задирався, надавав кожному штурханів, дівчаток тяг за коси, з Оленки хустку зірвав, закинув на дерево. Такий уже клятий Оверко той — треба, щоб неодмінно хтось заплакав. Заплаче — заспокоїться він: домігся свого. І Зінько не кращий його, завжди сіпають дівчат вони. Мало причіпок у них? Крали коней, заховали в яр, Оверко налетів на Оленку, за коси зачав сіпати — виказала крадіїв вона — на всяку капость вигадливий, дівчина в сльозах прийшла. Треба правду сказати, Оверко не терпів дівчаток, на що Оленку, — в очах свого батька, кривого Сильвестра, прочитав насамперед зневагу до жінки

він, Оверко не раз за коси хватав Оленку, намагався отак мотнути нею по-ведмежому, як батько матір'ю.

Аж ось щастя не знати яке випало Оленці,—сусіда Пасько Нестір, заможний господар, примітив дівчину, сам у няньки кличе.

Худе дівча з чорною кучмою на голові, вертке, смагляве, „каштан“, як сусіди взивали, часто вилазило на вербу—за тим парканом привабне дворище Несторове. Тучні свині трясли салами, вигрівались на сонці лискучі корови, вівці. Сирти сіна, соломи стояли на току, ситі коні розгулювали.

Мати слухала благівісну річ Паськову, вклонялася.

В біді треба пособляти один одному,—говорив Нестір, хоч молодий, проте досвідчений господар,—по-сусідськи живуть, одне, що зручно, близько ходить, до того ж спать може в себе дома Оленка. А вдень дитину глядітиму.

І так Оленка віднині власний хліб їстиме, зароблятиме на себе. Хіба їй літа не вийшли,—вже сьомий рік минув. Ниву матері зорала, засіяла, споміж дітей розсудлива така, не бігає, не грається, не до того їй. Новий, поважний робітник об'явився в домі, з чого, здавалось, і сама хата споважніла. Вже діти звичайними очима не дивляться на Оленку, нерозгадана для них Оленка та. До одного столу з дітьми не сяде, за страву, що домашні їдять, не візьметься. Де ви бачили: в люди йде, а дома їстиме? Огоді слава, отоді шана їй в домі, коли вона з свого горщика не їстиме.

Мудре те життя людське.

Із світом Оленка розплющує очі. Ні, їй сьогодні просто скучно спати.

Коло високої брами замигтіла босими ногами, новою хустиною вив'язана, тою, що не про будень, Оленка наче в гості йшла.

Паськи саме снідали, за столом сиділи, як Оленка врочисто відчинила двері в хату. Нестір поверта чубату голову, завірене лице його хмарніє, не дуже щось приязно дивиться він на Оленку чорними очима, Пасьчиха, рум'яна молодиця, ложку кладе, лагідно радить дівчинці погуляти йти, поки Марфа спить, бо воно ще рано.

Оленка пішла з двора, тинялась тісними вуличками, щоб не попасти на очі матері. Відпаровувалась земля, набухали бруньки на деревах, густий дух смаженого сала в'їдався в душу. Картоплю, що дома зварили, діти давно поїли. Хотіла б вона бачити, чи змогла б до того горщика навернутись тепер? А тут ще Нестір зачав дошкуляти, сміятися:—Що мати вже напекла, наварила?—Знають, що окрім картопляної юшки нічого варити.

Гірко все ж була не знати поведінки людської. Оленка здогадалася. І дитини на руках не носила ще, а вже хотіла, щоб їсти дали.

А воно як забавитись з дитям, то й за голод забудеш. Дитина хоч і тяжка, все ж і Оленка жилага була, дарма що худенька, товенька така. Пасьчиха, дбайлива господарка, все клопочеться: чи не тяжко Оленці? Дитина часом щоб не випала з рук. О, вони ще не знають Оленки. Таких дітей перед себе носила, матері дивувались. Мов би не чути нічого їй, мов пир'їнка на руках у неї, і, щоб пересвідчити матір у тім, Оленка побігла підстрибом з дитиною на руках, аж поки злякана Пасьчиха сама не спинила її,— зате втіха дитині була.

А вже на схилі горищвіт, сонтрава проросла, на узліссі спід сїгу зозулячий льон зеленіє, сонце припарює, бджола бринить, сіда на проліски, збирає пергу годувати діток. А вже Оленка гороб'ячого щавелю на борщ нарвала, а ген дівчина з хлопцем пішли на взлісся фіалки рвати, а земля ще холодна і невідтала, і ноги в Оленки синіми пасмами взялися, та коли стати на стоптану, вигріту землю або суху колодку, воно тепліше. А навкруги так весело, лише простягнеш руку, тупі холодні морди, вимиті матерніми язиками, оступлять тебе, дивляться хрусталивими очима, плямкають беззубим ротом. Лиса теличка ось за рукав тягне, біленькі поросята коло матері товпляться, і тепле, як язика материні, сонце лиже і лиже лискучі спина, повні ситі животи, що розпластались на соломі—солома чиста, аж полискує, аж самій хочеться зануритись в солому ту. Все сите, ліниве, а Оленчин двір порожній, сумний, і суха мати в задушній хаті за верстаттю тче. І мухи на стіні дзвенять, а на землі ще холодно в ноги, коли ж стати на паркий гній, то стає навіть тепло. Смачне густе пійло корова з цебра хлеще, і шкоринки хліба плавають там. Лоша простягло кумедну морду до дітей, і Оленка залюбки пестить його, а маленька Марфа одвертається, боїться. Коли дивитись на сонце, то на йому, мов у ющі, жирні, сальні плями плавають, мигтять. А спід корови молоко парке, смачне, вим'я в корів понабрякало, Марфа може досхочу пити. Ось і вівця замичала, молоко запекло, прибїгло біловухе ягня, зачало смоктати. Щаслива Марфа,— в неї стільки скоту, виросте велика, вийде заміж, матиме багатство яке, в достатках житиме, а в Оленки хоч би одне телятко було. Казала Оленчина мати, що й вони куплять корову, як тільки Іван з Христю в економії зароблять.

І що вона за дитина, ніяк не заплаче Марфа та, яка не сильна Оленка була, а обважніли руки їй, захотіла на загородь посадить, побачила Пасьчиха, зачала гримати, простудить дитину їй Оленка хоче. Вже Оленка носитиме доупаду, якби тільки Нестір нивку виорав, щоб не журилась стара мати, здоров'я свого не збувала. А Марфа все не плаче і не дріма, хоч би матір на часинку взяла, погодувала, може б і Оленці який шматок перепав.

Пасьчиха саме вийшла до корів, як зачула плач дитячий, на Оленку нагримала, щоб подалі з дитиною йшла, щоб плачу не чути було. Заколише хай, нянька взивається, дитину забавити не вміє вона.

Запашний дух розпуклої верби, берези, насичений дух весни зламав дитяче завзяття: Марфу потягло до сну, і Пасьчиха волю Оленці дає, хай іде додому, погуляє, поки Марфа поспить.

З пониклою головою подалася до свого двору Оленка.

Згубила славу свою перед дітьми вона, дома одну страву, пісню картопляну юшку, нарівні їсть, з одної миски хлеще мовчазна, насуплена.

Мати з слізьми виряджає дочку—іди но швидше, прокинеться дитина, може коли прийдеться дров привезти, Нестір коняки дасть.

Якби не одна прикра пригода, Оленка цілком щаслива була б з нової місії своєї. Дома про те говорити не хотіла вона, щоб не горювала мати, невдаха така, відро в колодязь впало в неї. На коромислі за цвях відро чіпляє, воду брала, так відро впало, розплакалася над криницею вона, як його на очі хазяйці показатися, нещаслива її доля. Ще й Оверко, волоцюга, з Зіньком натрапив на ту біду, зачав глузувати з неї, насміхатися, незграбна така, дивіться—наймичка, пхе!—на всю вулицю горлалі, галасували вони, скрізь язиками розплещуть. Провина та цілком пригнітила Оленку. Вже ж і лаяла, докоряла Пасьчиха їй. Вона їм тільки збитки робить. Не така поміч з неї, як шкода. Відро витягли, але чи легко Оленці було слухати докори ті? Першого дня як виявила себе. Краще б вона крізь землю провалилася. Про те не сказала матері увечері нічого вона. По веселому виду мати нічого дізнатися на могла. Сподобалося дочці мабуть у Паськів тих, порішила мати, весела прийшла...

Дні зарясніли веселим кольором, вигріта земля буйно хвилювала травами, а на травах прослалися білими стежками полотна, чорний ліс, повитий густим духом запашної прілі, після теплих дощів захлинався в безтямних хлипах, здригався від потужного клетоту, навіть зелений мох на Оленчиній халупі взявся оксамитовим полиском, вабив око, а за сади, городи і говорити нічого,—все цвіло, все буяло, все жило... Он і веселка виграє, з самого моря тягне рибок, жабенят, переносить у лісове болото Вельжень, і Оленка не може одірвати зачарованих очей від оранжевого видовища. І вже хлоп'яки з довгими тичками засновигали в лісах, мучителі такі, поміж них розбишака Оверко, завжди жовторотими пташатами кишені набиті в нього; верталися з озер після дощу, а картузи повні карасиків.

І вже Оленці тепер вільготніше стало, одне, що можна просто на вигріту землю сісти, дитину на руках не тримати,

недозріла ягода де попадеться, можна з'їсти, а потім Пасьчиха, бувало, зглянеться, миску недоїдків дасть, шматок хліба вріже. Хліб, правда, був з жучками, ніколи він не сіявся, чорненькі, як ізюм, жучки рясніють, як ото попада паски пече, для наймитів припасали муку ту... І коли Оленка ввечері приходить додому, то вже в миски, горшки не зазирає свої, з чого, звісно, вдоволена мати, а за дітей говорити нічого—недосяжна для них істота Оленка, на себе заробляє, ще й матері пособила. Якби й вони скорше повиростали, може взяв би якогось Пасько до скоту. Мало того—коли Оленка одного разу принесла красної матерії на кохточку, диву тому не було кінця-краю—ще й вдяга себе сама до того ж!

І чого б їй ще, здавалося, треба? Сита, вдягнута, так ось як, на думку Пасьчихи, не зуміла шанувати себе Оленка. Сталася одна подія, що мало не наробила лиха всій сім'ї, самій Оленці не завдала великої шкоди. Пасьчиха насушила насіння на печі. Оленка взяла жменю, щоб попоїсти, мабуть, не інакше, стала піднімати дитину, насіння з кишені й посипалось. Пасьчиху аж корчі взяли, спаленіла, лютує, сіпається, як зачала Оленку страмити. За нею не покладай нічого. Вона все хазяйство порозтягає, додому переносить. На сповіді перед батюшкою покаялася щоб. Сто поклонів як скаже батюшка забить, тоді знатиме. Плакала мати Галька, докоряла, біла Оленку, щоб не займала чужого. До бідного погана слава враз пристане. Од багатого відскочить. Колотнеча, ціла буча знялася—воно люди сили не пожаліють, здоров'я не пошкодують, коли доводиться, за правду ту.

З дитиною на руках Оленка заворожена стояла край саду, вдивлялася в поле, як вітер прозорі хвилі гонить, над землею біжать вали, коливається повітря—святий Петро овечок пасе, старі люди кажуть. Палкий подув обвівав лице їй, люди ходили хресним ходом святити хліба, щоб росли, мати плаче та кляне—клинок жита засіяла, і той витовкли. Вже так завжди ведеться—убога де нива, неодмінно затопчуть.

Коли Оленка прийшла до баби Федорки позичити хліба, саме Оверко вернувся з економії,—на жучки ходив, пляшку патоки приніс, лиже, смокче, задавака такий. Налляли в миску патоки, і Оленка хліб мочила, солодка така, тільки гірка... Заробив гроші він. Бряжчить, вертиться, на Оленку спогорда дивиться, дошкуляє. Сміха було... Досада бере дівчину—чи б вона не змогла на жучки ходити, так дитина зв'язує, грошей заробила б, з копійкою була, і задаватися тут нічого... Вже четвертий листок на буряку поїдений був, як набирали до Харитоненка дітей жучки визбирувати. Виходить день цілий треба, під листочком найшов жучка, головку скрутив, кинув у пляшку, щоб не вилазив. Увечері жучка здаєш в контору, в пляшку патоки тобі наливають, дорогою ідеш, смокчеш... По п'ятаку в день Оверко ходив на своїх харчах, у широку

батьківську руку висипав гроші — здав батькові заробіток, Оленка своїми очима бачила.

— Ось вам гроші, а на дві копійки цукерок узяв, бо ніяк рошитатися було.

Вже заробляв він на себе, щонеділі приносив гроші, батькові на ладоню клав.

Лаяв кривий Сильвестр Оверка.

— Сукин син, лучче би махорки купив!

Висипав на стіл гроші, перебирав уважно, складав у стовпчики, лічив довго, аж захекався. Грізно на сина напустився:

— А ще де п'ятак?

Оверко знікоків, запнувся.

Зачав розкручувати ремінця батько, то Оверко чкурнув з хати.

Лаяв, дорікав батько синові, грозив побити, якщо Оверко в хату не вернеться з п'ятаком, — рідного батька обдурить надумав, Сильвестра не обкрутиш, не об'їдеш, людина бувала, вміє, знає, як раду копійці дати.

Оверко понурий брів на городі в зеленій гущавині, одвічний невдаха такий...

Не те, щоб він не визнавав батькового права на копійку ту, про це й думки не було в нього. Та чи вже йому й поласувати не можна? По весні кістки збирав, плуг прооре, борона за плугом вигортає кістки кінські за бойнею. Ганчірник їздив візком, за ріжки, цукерки вимінював Оверко кістки ті. Плуг землю одгортає, ребра виверта, а одного разу ріг коров'ячий найшов, от були заробітки! Дізнався батько, побачив, як ріжком ласував Оверко, зачав допитуватися, де взяв, побив добре таки: де візьме гріш, щоб не смів од батька приховувати, по-своєму розпоряджатися. Нема найгіршого злочину, ніж порушити здавна заведений хатній закон той. Попощмагав добре таки батько його. І так завжди. Не щастить ніяк Оверкові.

Оленка потайки раділа з рахуби тої — хай позадається на вулиці тепер. Оленка всім розповістить про пригоду, подругам розкаже — Метелиці Шурі, Наталці Драній, всім, хай дізнаються вони про того задаваку.

Смачна морква сходила соком на зубах Оленці, огірки, баклажани, зарясніли городи, забуяла соковита рослинність, як решето, соняшники поросли коло хати, і вже звеселіла Оленка, бистра, смаглява, „каштан“, виводила дівочьим голосом із зеленої гущавини „вербу“.

Пообвисало гілля в Несторовім саду од рясного плоду, прозорі абрикоси, золотий ранет, набрякла соком рожева груша вбирали око ніжними кольорами, перехвачували горло Оленці, а червона, як кров, рясна малина аж обсипалась, не встигали обривати до базару, а як рвати малину, так щоб не мовчали, про це дітям суворий наказ був од Нестора, інакше геть з двору. Мовчать — малину їдять, балакають, співають хай.

Рясна верба лише прикрашала Оленчин двір, а в лісі було чимало дикої ягоди, там і ожина за колючими кущами в ярах, дрібна запашна суниця ще не одійшла, заховалася в густій траві, в бору гриби росли між корчами, заздро було дивитися на веселі юрби дитячі, що йшли в ліс по гриби, ягоди, гукали Оленку, аж їй треба дитину глядіти. Чорний ліс стільки принада ховав у своїх гушавинах, болотах, мохах,—Оленка по руках і ногах зв'язана.

Увечері Оверко, засапаний, розпалений, прибіг з лісу, вихвалявся на всю вулицю, як од лісника одбився, втік він, позабирав лісник у дітей кошики, торбинки, не можна в панському лісі гриби рвати, дику ягоду, позабирав рядна в жінок, що несли з лісу в'язки вітролому.

Як тільки вернеться череда з поля, дитячий гурт на вулиці товчеться. Чимало тих забавок у світі всяких. В „квача“, „жмурка“, „свині“ грають, „довгої лози“. Тільки Оленка уникала пустунів тих. Оверко, Зінько на всякі витівки вдаються, на якусь капость неодмінно наведуть. Один хлопчисько на пасовиську задрімав на узліссі, то Оверко з Зіньком нагнули берізку, привязали до ніг, погаласував, поволочився таки добре той, поки натішилися хлопці, одв'язали пастуха, що мало кров'ю не зайшовся. Насипать хрущів за штани, коли засне хто, кропиви накласти або почастувать цигаркою з порохом, на те здатен Оверко, Зінько ще з ним, найзапекліші витівники, верховоди в гурті хлоп'ячому.

Хоч Оленка й уникала гурту, аж Оверко з диким галасом прискочив до неї:

Кра - кра - кракачі,
Збиралися деркачі.
Хто не вийде на краки,
Тому буде так...

Зачав сіпати, скубти, товкти, ледве вирвалася з рук клятого хлопця вона.

Скоро прийшла звістка від Івана, Христі, що в економію на буряк найнялися. Христя за дванадцять рублів у строку жила і харчувалась там, Іванові десять рублів ціна була. Мати передали чисті сорочки дітям, поклон, заробітчанин - сусіда поніс. Не діждеться мати Галька, поки вернеться син з дочкою, прироблять грошей, стягнуться на телицю, за літо кормів припасає вона.

Марудної літньої днини Оленка картопляну юшку в хаті сьорбала, кинула ложку, вибігла за ворота, скам'яніла. Подруги рясні, веселі, в квітах, вінках, співали під ворітьми, Оленку гукали. Тут були Метелиця Шура, Наталка Дранка. Зарябіло в очах Оленці. Барвінком, льоном завітчані русяві голови, ясними кольорами мигтіли квіти, блідозелені ласкавці, чорнобривці, нагідки, червона жоржина, жовта мальва, тен-

дітна красоля, дзвіночки, півники, дощик, лісова фіалка, кручені паничі, з усього села позбирано квіти мабуть, вернісонце, рай-дерево, густі пахощі м'яти, любистку, кануперу спирали дух, голову паморочили. Відрада для серця — як не тяжко на душі, глянеш на квіти, відрадно стає. На Оленку нудьга насила.

Дівчатка понасушували насіння повні хусточки, — врочисті такі, співали плавними голосами, виводили, як дорослі, на Івана Купала гукали Оленку. Дівчата, хлопці гуляють там, колесо гонять, вночі вінки дівчата пускатимуть Пслон — як свічка довго горітиме, довго серцеві мила буде... Не пішла Оленка, Паськова невілниця тепер вона.

Хоча, правду кажучи, на людях, — це примітила Оленка, веселіше, ніж дома. Принаймні хатніх нестатків не бачить вона. Ситий кінь такий, що на йому виспатся можна, аж полискує, мотає головою; на сонці горіли роси, кінь сопе, Нестір сопе, коня муштрує. На жнива ладнається Нестір. До жінки владно гука він: „одріж шмат підчеревини“. Сало, м'ясом проросле, в коморі повісили, хай скрушіє. На жнива з собою брали вони. Пасьчиха виносить Марфу з колискою, дитя спить, і Оленка коло воза топчеться, дитини пильнує, нянька. З Паськами жнивувала вона. В'язать то не в'язала, але снопи підносила, солому загірбала, снопи зернисті, тяжкі були. Марфа спить під копою, в полі душно. Оленка снопи носить, аж досі поперек болить. Перед матір'ю вихвалялася Оленка, щоб мати знала, яка робітниця з неї. Росинку сальця Нестір дав їй, звісно, сало не те, що Паськи їли, гірке, жовте, давнє, проте Оленка пальці обсмоктала. А дома знов сьогодні їсти нічого, і Оленка, мудра така, втішала дітей, — дурні мої, не плачте, скоро хліб новий буде, краще заснемо. Мерщій натягла лахи, зачала мостити, щоб скорше спать лягти, заснеш — за всю нужду забудеш, привабний сон той, в забутті розмовляла Оленка. На це тощі діти похмуро відповідали їй: „добре тобі, ти сала їси, молока“... Ще й вишень жменю Оленці дали, і вона поїла ягоди з кісточками, щоб наїстися, смачні такі вишні, про те дітям нічого не сказала вона...

За високими довгими скиртами на Паськовім току не видно шляху було, закривавлений захід закривали скирти ті, край ліса з осоками.

Одцвіли літні дні, маківки, соняшники сохли в дворах, жовте черево вигрівали гарбузи, низки грибів, яблук висіли під стріхами. Сонце в'ялило листаті жовті тютюни, легені спирав терпкий дух конопель, а в хатах у дбайливих господарів лежали купи сохлих лісових грушок, а з печей бив кислий дух сухих слив. У льохах помідори, огірки кисли в діжках, картоплю, буряк позагірбали в ями.

Голий тік Оленчиної матері. Мізерна купка сінця, за відробіток придбана в Нестора, соломки — розпалити піч узимку

не стане, купка бадилля, з городу настяганого, стовбури соняшника. Мати Галька переривалась, свій город полола, Паськам в'язала, копала, приробляла корму телиці на зиму. Ще треба обложити хлівець, що світив ребрами хворостяних стін, лати голі стриміли,—просто біда без господаря. Воно й за господарем щастя не було: завжди з пляшкою не розминався, що заробляє, вслід пропиває, ще й у хаті ти невільниця перед ним, завжди збита була, знущається, кричить, мотає тобою, синці з тіла не сходили. Їхав з ярмарку, не відчинила воріт—похребтину перебив, спини не розігнути. Жила так, аж поки не згорів від горілки він. А тепер самій лад давати треба скрізь, добро, хоч діти підростати зачали, поміч матері. Оленка теж пригадує батька свого. Не любив докорів слухати він. З ярмарку вернувся п'яний, згріб матір у дворі, зачав бити. Оленка боса по снігу біга, собі плаче. Визволилася мати, побігла в ополонку топитись, Оленка за нею біжить, кричить—„Ой, матінко“. Переїняв батько матір, зачав у спину місити, Оленка коло матері в'ється, під кулаки лізе, за матір чіпляється... Стара мати Галька, не так стара, як змаріла, виснажена, дякує богові, гарбузи цього літа вродили нівроку, телиці буде соковитий корм, а що самі пектимуть. Оленка дуже любить солодкий печений гарбуз, як їси, дух забиває запашний такий, якби це пшона та молока заправити, була б на славу сита каша. Стара то й на страву дивитись не може, нічого не їсть, не п'є, зовсім журба зсушила, пила вже й трилисник для апетиту, нічого не помагає.

Коли з дерев опав лист, останні табуни стривожених птахів одлітали, змерзлося болото Вельжень, а небо позатягали сірі хмари, наповзли суворі вітри з морозами, тоді робочий люд вертався з економії. Худі, чорні до кісток вироблені прийшли Іван з Христею на зиму додому, на материну голову прийшли. З заробленими грішми не знали, що справити, куди повернути. Мати вимагала телицю купити, Христа на відданні дівчина, їй треба скриню дбати,—що вона вік у дівках сидітиме, старітиме, хто її тоді візьме, куди дінеться вона? Іван обірвався весь, вся сім'я обдерлася, ще й хліба на зиму придбати треба. А найдужче страхає матір податок, як згадає, так і зуби в роті терпнуть. Приходить урядник із старостою, в холодну посадить загрожував. Горювала мати, сумували діти, за мискою вночі радились, сперечались. Покірні, слух'яні все ж були Христа з Іваном, шанували матір, тому мати Галька верх взяла.

Вимріяна, довгождана гніденька телиця, на лобі біла латка, в дворі стояла, урочисто вся сім'я привела—мати, Іван, Христа, припозичили в Нестора грошей. Мати винесла шкоринку хліба, присолила, з молитвою телиці дала. Оленка собі простягла шматок, а язик у телиці жорсткий, мов листя соняшника. Велика відрада для сім'ї телиця та. Всі надії падали

тепер на гніде створіння.—Первісточка, на весні з телям буде,—сповістила мати. Збуджено, захоплено гасала діввора. Здається, аж у хаті світліше стало. І дітей мати не забула, вив'язує медяники, обдаровує всіх, щедра мати. Скільки радості на тій землі була! Весь клопіт сім'ї, тепер всі турботи, вся любов, жадання навколо телиці зійшлися. Одежа, хліб, чоботи одійшли назад.

Оленка прийшла від Паськів, куди бігала сповістити радісну новину, схмарнілою. Хіба ж можна було в ці хвилини мовчати, замикатись від людей, занурюватись у своїй хатині, коли серце вщерть сповнене незваним хвилюючим відчуттям? Не дуже щось привітно зустріли Паськи звістку ту. Набундючена, пихата Пасьчиха розводила опару. Нестір подивився на захоплене дівча маленькими глузливими очима, вразив гострими словами:

— Купили телицю? А на чийй землі будете пасти? Чи в вас толоки є?

Схмарнілою прийшла Оленка додому, не сказала нікому нічого, затаїла в серці клопіт.

Затьмарили голови всім нові надії, нові турботи. Іван хлівець полагодив, обложив соломою, вкрив. Ходив на поденку в лісництво, дров придбав, Нестір привіз. Христя цілу зиму пряла для хазяїв, соломи, сінца приробляла, мати ткала за миску муки, круп, сім'я сита сподіванками була. Тож одного морозного ранку на дворі запарувала перша лопата гною. Дивне видовище. Мати Галька не могла дивитися без хвилювання, потекла сльоза їй з ока. Відтоді мов легше на серці людям стало.

Оленка ж своє діло знала, ходила до Паськів забавляти дитину. Вже на руках не треба носити було, Марфа вже сама ходила, бігала на хитких ногах, нянька ледве поспівала за нею, так і гляди, щоб кудинебудь не втелюшилась, не перекинула, не наробила шкоди, не вдарилася. Оленка завжди мусіла вчасно наспіти, попередити, не дати дитині впасти, бо інакше біда. Вертлява дитина була, не менш виморишся коло неї, як на руках носиш. Отоді тільки відпочинеш, коли спить. І то Пасьчиха найде роботу—миски, горшки перемити заставить, не сидітимеш, склавши руки, букваря читати, як інші людські діти. А тут ще сігні позамітали вулиці, вийти ніяк у дертих черевиках, в хаті сидіти ще можна, аж ось попіл винести, дров принести, додому перебігти ноги промерзають, як у лелеки, червоні, в синіх плямах. І руки тонкі, ловкі, і сама Оленка худа, чорні очі горять, жива, проворна, мала яка, а оберемок дров принесла за дорослу. Далєбі, вона і води журавлем сама витягне з обледенілого колодязя, принесе, хоч і захлюпається. Підмазять, думаєте, долівки не зуміє вона? Вигладить, виведе, жовтою смугою коло печі підведе, любо глянути, і віхтів не знати. Зранку великі кучу-

гури снігу понамітано, поки доберешся до тої соломи, по пояс у снігу, на розпал принести оберемок соломи треба, за шию, в черевики снігу скрізь понабивається. Увесь світ білий став, аж на душі легше, іноді тільки в очах жовті такі, як кульбаба, плями мигтять, і голова мов би гаряча. А бір густий, аж гуде, густозелений, як обрубаний стоїть, і мисливць із собакою полем іде, і діти ген в теплих кожушанках, валянках на санках з гори спускаються, а Оленці треба соломи ключкою наставляти, Пасьчиха піч топить буде, може й Оленці перепаде ложка яка гороху. Догодить хазяйці ніхто не вміє, а Оленка вміє. Досить тільки взяти до юшки цвілий шматок хліба, як сварлива Пасьчиха серцем одійде, лагідна стане така. Дома ж телиця гніденька в хліві стоїть, мила, з лисою латкою на чолі, Оленці так і кортить погладити її.

Діти із школи йдуть ген. Нагадала Оленка якось матері за школу, так тільки розсердила матір:

— Гляди дитину, мені треба наткати, напярсти. Хіба з себе шкарбана скину, сама на печі сидітиму, а ти в школу ходитимеш?

А тут ще підметка од черевика одлетіла, добре, що хоч Оленка найшла, притисла до грудей підметку, снігу набилось повен черевик, тоненька протерта підметочка все ж захищає душу. Глибокий сніг упав, аж серце звеселіло, Оленка рада матиному недоноскові, менші діти перед вікном нудьгували, дорвала Оленка черевика свого, що тепер діяти? Як одлетіла підметка, мати Оленку лаяла, чи вона між корчами лазить, ніщо не держиться на ній? Все здається матері — речі не доживають віку свого, надто короткий вік у тих чобіт, юпок, коли б то їм краю не було, мріяла мати. І коли часом нову якусь дорогоцінну річ доводиться в хату придбати, мати Галька мов з жалем довго тримає в руках, дивиться, тоді, мов з острахом, наважується одягти тернову спідницю, здається їй, людина не варта тих дорогих речей, що переводить. А тут різдвяні святки надходять, весело дітям, як чоботи є.

Оленці мабуть нічого не треба на світі, другого дня не встала вона, помутніли очі їй, в грудях заложило, в жару кидалась, стогнала, тіло червоними плямами взялося. Тоді всім така мила, рідна стала вона, уважні всі до неї були, перенесли враз її з долівки на теплу лежанку. Прийшла мудра баба Федорка, мати з благанням і пошаною дивилась на неї, Федорка запашним липовим цвітом Оленку напоїла, мати пішла до Паськів випросила ложку меду, з медом липовий цвіт був, молока принесла Федорка, молоко було гаряче, одворотне, не хотіла пий Оленка.

Щовечора в хаті стояли густі випари чудодійних пахучих трав — клейка медоносна материнка простуду виганяє, терпка ромашка, деревій проти шлунку, над Оленкою схилились дивовижні голови, пелехаті з насторченим волоссям, то

зовсім не голови, а якийсь корч звисав над Оленкою. А одного разу Оленка ясно побачила перед самими своїми очима власну потилицю з золотими косами, а в косах шовкові стрічки аж горіли, червоні, зелені, сині, всякі були, сяяли, мигтіли, аж очам боляче було. А сама Оленка легка, як хмаринка, свого тіла не чула, довго літала в безмежних просторах, тільки головою вниз. Її навіть нудило з того. І часто ніжний матерній голос над собою чула вона, тільки не можна було розібрати, що мати каже, не то співає, не то кличе кудись за собою Оленку, а голос незвичний, дивний такий, довго бринить над Оленкою, заколисує, не то голос, не то бджоли гудуть над сонячною липою, що пишна така в цзїту стоїть. А тоді ще дівчата співали веснянок і грали в гусей, і за Оленкою скажений вовк гнався, а голова в вовка схожа на Паськову, тоді приходив урядник у синім жупані за царськими податками, і мати перед ним на коліна падала, а він вишкірив на неї вовчі зуби.

Груди боляче рвало, Оленка кидалася, бухикала, аж вікна брили. Стривожені дитячі лиця схилялись над нею, змарніла мати. Лиця були такі буденні, і Оленка довго вдивлялася в них помутнілими очима, приходила до пам'яті. Оленка підвела голову, але в очах їй замигтіло, і голова знеможено впала. Так і лежала, очі заплющила, різні приємні згадки в голову западали. Червона в синьому горошкові кохточка на ній, надивитися не можна, діти очей не відривали, вражена мати була, від Пасьчихи нагорода за вірну службу. Не забути ніколи хвилюючої днини, як вона тремтячими руками розкладала перед матір'ю, приміряла вогневу тканину, що густим духом свіжої фарби легені спирала. Хіба ж вік носити Оленці перешивані недоноски?

Потім прийшла сувора густоброва Федорка, принесла молока, мати дякували богів, — вклонилась по пояс Федорці, відходила дочку вона, всі раді були, одужуватиме Оленка тепер, випила молока склянку, набиратиметься сили. Мужичка кров усе перетерпить. В лікарню везти коня нема, двадцять верст — чимала дорога, вже й так Паськам по горло винні, мужицькі діти так звичні.

Діти дивилися в рота Оленці, як шматок хліба з медом танув у руках їй, найменшеньке хлоп'ятко Івась насупилося, — як Оленці, так і молоко, і мед, — усе можна, можливо і йому в глибині душі захворіти хотілося, воно й хворіти не тяжко, як стільки ласощів скуштувати. Мати завжди лагідно до Оленки обізветься, перший шматок з печі — завжди Оленці: — На тобі перепічку гаряченьку, з молоком із'їж.

Федорка гордо перед себе голову несла.

Діти з усякими новинами Оленку обсіли, так кортить їм щось радісне сповістити сестрі, щоб звеселіла вона. Оленка слухала мовчки, не питала, не відповідала, знеможено очі

заплющила. Зоря скоро з телям буде,— дізналася вона,— Паськи взяли іншу дівчину, та хай Оленка не журиться, як тільки одужає, знов дитину глядітиме.

Як дізналися люди, що в баби Гальки по весні корова з телям буде, охочіше молока позичали, особливо ті, що в них ялівки були, думка та — влітку самі позичатимуть. Мати полотна ткала, Христя мережку коли вишиє, напряде півмітка, миску пшонця, муки зароблять, картопельки, квашений помідор, огірок, капуста своя, так і перебивались зиму...

Стала поправлятися Оленка, по хаті нікала бліда, аж світитися, в вікно дивилася, весну виглядала. Весело джюрчала вода з стріх, уже в полі горби чорніли, набухав бруньками чорнолоз. Іноді кашель рвав груди — не то простуда, не то їдка порохнява, що в хаті стояла, як мати тче за верстаттю, груди роз'їдала. І коли сонце скупим проблизком проб'ється крізь мутну шибку в хату, засновану основою, густа порохнява так і грає під саму стелю.

Щоб дарма не тинялась Оленка, без діла не була, не нудьгувала, мати її засадила за веретено. Щодня міцніла вона, іноді на парафіновому лиці рум'янець виступить, до Паськів не стала ходити, боса, висидіти в хаті ще треба.

І мати ожила, не хмурилася, не скніла, урочиста така за верстаттю сиділа, мудро водила жилавими руками, споважніла навіть, скоро теля буде, вже корова вим'я налила. Неділя через дві.

І вже сусіди стали примічати бабу Гальку, вітались до неї.

Сонце в вікно частіше зазирати стало, посідали на лавці Христя з Оленкою, зачали прясти, Іван пряжу мотає, в проворних руках веретена джюрчать, пісня весела така, буйна ллється, рветься з грудей. Виводила Христя сильним голосом, м'яко бриніла Оленка, мати Галька, мов та польова бджола, врочисто гула, ну, а Іван, як парубок, просто вивертав голо-сом на всі лади. Нестір, що на той час возився в загороді коло гною, зачувши спів той, так і прикипів із вилками в руках, здивовано підняв марудне чоло, посунув шапку з уха, непорозуміло дивився на маленькі віконечка, облуплені стіни, здвигав плечима, зітхав глибоко, вражено, не то з до-садою. Приголомшена цілком людина була. Вийшла Пасьчиха за поріг, під кинула, стояла, прислухалася, глузливо пози-раючи на зелену хату. По - сусідськи живуть, в нужді конають, пороги людські оббивають, завели співи, лихо вам на голову! Злидні заспівали... Весело їм. Глибоко обурила, занепокоїла людей непристойна поведінка та, пісня та, мов якусь наругу над честю своєю вбачали в тім Паськи. Думаєте хазяями стати? З Паськових рук вирватись? Не вирветесь! Зловісно блимав очима Нестір, брався за вила.

В сонячному сльві кружляли веретена, густа курява грайно тремтіла в хаті, млосьно бриніли дівочі голоси, мотала мати

Галька проворними руками, мудрі старі риси вчисто світились. До чого все ж таки весело іноді буває в житті! Думала стара тиху думу. Свята краплина молока скоро в хаті буде. Полегкість нагрудженням рукам. Від Паськів визволення корова та принесла. За відробіток не прийдеться літо полоть городи Паськам. За глечик молока не доведеться спину гнути на Паськовій ниві. Споміж людей і стара Галька не остання. Дні-ночі за верстаттю не сидітиме. Затоптана злиднями, не хилитиме сивої голови перед Нестором тепер. Вільніше дихать стане.

Оленка, замотана материним кожухом, заривається в солому, крізь дерту покрівлю мрійно дивиться в зоряне небо. Десь збоку корова парко дихає мало не в саме лице, зітхає тяжко, утробно, чмиха, підіймається, стогне. Від корови тхне теплою парою, і Оленка водить рукою по холодних ніздрях, теплому чолі, лискучій шиї. Воно хоч і перед весною, проте в хліві холодно, промерзають хворостяні стіни, і Оленка щільніше замотується в материн кожух, стереже телятко вона, як найдеться, щоб була корова не затоптала, первісточка. Постанова така в сім'ї була, першу ніч Оленка захотіла в хліві ночувати, може на її щастя телятко найдеться, не посміла відмовити дочці мати.

Ця весна особлива була. Дні, насичені цікавими подіями, минали, мов у казці, незвичайні такі, небуденні дні. І мати цілу ніч не спить, на зорі дивиться. Ось волосожар за хату завернув, виходить мати до корови опівночі, в хліві стоїть, прислухається. Дрімлива така в хату йде, на лежанку валиться. Ось півні проспівали, і знов мати на ногах. Вербка коло порога стояла, як чепіга над вербою заверне до порога, знов устає мати, до корови навідується вже перед світом. Зачула Христя, що корова стогне, мурчить, лягає, витягається, тоді гукнула матір. Як рукою, сон з матері зняло, побігла до Федорки, ліхтар узяла, коло корови зачала ходити.

Оленка спала безмятежним сном, коли мати гукнула її:

— Оленко, ось вставай, подивившись, яка теличка лисенька в нас є.

Засвітили лампу, мале телятко серед хати тремтіло на тонких ніжках. Що вже переживань для Оленки було, хвилювань... Обняла ніжно, гладила, пестила телятко, що смотало її пальці, слинявило беззубим ротом. Дивовижний світ загравав у прозорих очах йому.

Діти поставали на коліна,—в хліві ревла корова призивно так,—за матір'ю проказували слова незвичайні такі, незрозумілі, дивні...

Ще перед світом Оленка до Федорки метнулася збуджена, рум'яна, сповістила радість свою, що в них уже теличка наїшлася. І хоч Оверко нишком сіпнув її, проте Оленка не

образилася, не посмутилася, вже надто незвичайний день сьогодні випав.

Сивий дідок вулицею брів, і Оленка перейняла його:

— А вгадайте, дідусю, що в нас найшлося?

Побігла мерщій далі, не чекаючи відповіді, на предиво старого, обминала, стрибала через калюжі, весело дзюрчала вулиця, співало серце.

Мати надоїла молока, молитовно поставила в піч, весело палав огонь у печі, а діти коло печі, побравшись за руки, дивились на огонь, стрибали, приспівували одне тільки слово: молоко, молоко, молоко!

Аж їсти молоко було гріх, тепер, казала мати, саме неділя вербна була, тому мати обложила снігом, льодом горщик той, так до паски простояло молозиво те. А з молока сир та масло робила мати Галька, мудра мати.

... Дивилася мати з тихою радістю, як дитячі уста припадали до череп'яних мисок, жадібно смоктали, тягли запашне гаряче питво, що аж зарум'янилося в печі, сила прибувала в дітей, а молочна пара обгортала зарум'янені лица, що аж потом зросилися.

А потім вимазати глечика від сметани мати дітям давала, так мало не розбили глечика діти — тягнуть, сіпають одне в одного.

Не раз бувало й Пасьчиха заходила до хліва, не могла натішитись на молоду корову. Казала Федорка, застерігала, щоб Пасьчиху не пускали до корови, заздре, лихе око в неї, щоб не завдала шкоди корові, та хіба могла баба Галька будьщо подумати? Не раз бувало і шматок хліба з сіллю приносила Пасьчиха для корови, приязна така сусідка.

З молитвою ранком і ввечері ходила мати з дійницею до корови. Затаївши подих, Оленка на порозі стояла, прислухалась, як дзюрчить молоко в дійницю. Щаслива, осяяна з матір'ю в хату йшла. Любовно, ніжно мати зливала всі недоїдки корові, горшки споліскувала, висівочками заправляла, щоб сита корова була. Повну дійницю завжди перед собою молока несла, боялася, щоб не розхлюпать.

... Коли великодній неділі стара мати Галька з сонцем прийшла до хліва, задубілий труп корови привалив двері.

... Христя голосила над порожньою скринею. Сорочки, одешню урядник за борги взяв.

А тоді знов у лісах чорноброві тетеруки забормотали, а в дуплах сосни - Маври дикі голуби заворкотали...

ДІВОЦТВО

Дівчата в засмальцьованій одежині, поблискуючи на сонці сапачками, на яких моталися клуночки, йшли польовою дорогою. Маруда сільських днів, хатніх турбот спадала з лиць,

цвіли вишні в садах, осипався рясний цвіт, палило сонце, в'ялило, цвіт згорав, облітав, пекуче літо взялося, ясна прозелень вбирала око, просторіш думкам ставало. Далекий дзвін уро-чисто коливався над нивами, над головами бурно розлився спів жайворонка.

Оленка пленталась за дівчатами, довга вицвіла спідниця билась аж по п'ятах їй, мигтіла сухими литками, не мала пари собі вона. Дівчата міцні, рослі, хоч би й сестра Христа, — худа безкровна Оленка, серце неспокійне в неї, ще не візьмуть між дівчата її, мізерна така, два роки вона набавила собі, сказала п'ятнадцять, тож і довгу спідницю на те пошила. Чи їй все дівочтво дома сидіти, дітей глядіти? Порішила сапачкою заробляти хліба собі. Вже й Марфа лазила по деревах, виплекала Оленка. Там така уредна, — Оленка їсть борщ, так неодмінно жменю солі силе. Із дівчатами Оленка зрівнятися хоче. Восени додому прийде з економії знатна політниця, при грошах, одягнеться, взується, нерівня нянькам. Скриню то рано ще дбати, дівчата засміють. Он сестра Христа не одне літо вибула в економії, скриню надбала, думала заміж іти, а тепер скриня знов порожня в неї, сиди знов у дівках. Виповнилися дівчата ті за зиму, Оленка хоч і непоказна, зате в роботі жива, сапачка в проворних руках так і ходить, так і грає, гостра, зручна сапачка з кленовим держальцем, нова надія, вітха Оленчина. Вирвалася з дому вона, рада з очей материних піти.

Пригрівало сонце, танули сніги, а вже матір неспокій про-йняв. За зиму все з'їдено, скоро великдень, справитися треба, жменю зерна кинути, картоплі засадити, а діти на материній шії сидять. Розгубленими очима дивилась на жовті лиця мати. На своєму однаково робить нічого. Що його дома сидіти, до лінощів привчатись? Коло печі мати сердито торохтіла рогаками, за верстаттю сувора, накуплена ткала, кидала слова повчальні. З лінощів не буде людини.

Перед весною в піст верхівці їздили селом, в принадні краї дівчат зазивали. Від бурякових королів Харитоненка, Кеніга посланці прибули. Довгий чорнявий вусань Нестір Пасько поміж них. В економію знов найнявся він. Нужда заставляє. Думаєте, як воно, прикажчиком легко бути? Легкий хліб? Земельки треба надбати. Хазяйство своє примножити. Без землі який з тебе господар? Земля! Чи є в житті будьщо змістовніше за слово це? Багатство, сила, слава закладені в слові тому. Де його скот ходитиме? Де розгулятися хазяйському хистові? Настягав, прикупляв клинків він у тих, хто спивалися... Ві сні він часто стогнав, вертівся — неосяжні простори буяли тучними хлібами — марилися йому. Синів багато було в батька, землі не ставало, ходив в економію Нестір землі заробляти. Придбав хазяйство чимале. Аж тісно людині дома стало, подався знов в економію, добре довів

свій хист, шанували тут його... Коло дому жінка з наймичкою раду дадуть. Полоть, в'язать однаково дівчат наймати треба... Нестір в економії прироблятиме, спасибі, голова ще є на плечах у нього...

Привітний, балакучий такий Нестір став. Жартами так і сипле, у строк набирав дівчат, хлопців, просто на досвітки прийшов, де Христя з подругою Веклою Нарожньою пряли.

— Добрий вечір, дівчатка. До мене каші їсти?

— По чім дасте?

— Дамо, як люди. Десять аршин ситцю буде.

— Кубу?

— Ні, ситцю.

Дівчат це не принадувало. Знехтували вони запрошення те. Покищо й повередувати можна. Вибиратимуть краших. Щодня верхівці в Буймир їздять, дівчат зазивають.

— Від Кеніга з Карлівки приїздив, обіцяв кубу на оборки нам.

— Я вам тоді ще по хустці прибавлю,— пообіцяв Нестір.— Під час жнив будемо мед давати.

Диво дівчат узяло: завзята людина Нестір той. Як у себе дома, в економії порядкує він. Видно, силу в руках має.

П'ятаком дорожче пообіцяв, дівчата до Харитоненка найнялися. І то тільки своїм односельчанам красно платить він. Інші того не матимуть.

Дівчата, звісно, втішалися, пишалися з уваги такої поважної людини, як Нестір, до них. Воно, як не кажіть, гарно бува, коли з свого села в начальниках хто є.

Як приспіла пора, із слізьми мати Оленку виряджала, сорочку на перемену дала, дві ряднини — одну стелиш, другою вкриваєшся, а рушника буде одного, воно літо: випереш, враз висохне. Не до пана, так до хазяїна, все одно, найматися треба, бо вже годі нянькувати, пора яку копійку заробить. Півдівки вже.

Це вже Оленка й сама знала. Коли живеш, треба заробляти щось їсти. Ніхто тебе годувати не стане. Дармоїдом щоб мати не взивала.

Довга, душна дорога була, дівчата спочатку співали, тоді понурилися. Оленка притомилася. Не те, щоб вона ходить незвична була. Ходила не раз і в далеку дорогу, малою до тітки якось тридцять верст ішла ще й гарбуз, великий, жовтий, гостинця несла, качанів десять кукурудзи, вночі через болото переходила, в плаву провалилася, зачала кричати, пастухи зачули, врятували.

З крутої гори над Пслем політниця обернулася, на далеке село дивилися з нудьгою. Хазяйські дівчата на своїх тучних землях, уквітчаних городах літо вибудуть, порозростаються, порозкохуються, з хлопцями нагуляються, наспіваються. Три-кляте дівочтво, молода сила по наймах розвіяна!

Посідали над кручею, розв'язали клуночки, хатній сухий хліб з дороги дряпав у горлі.

За вітром слались сходи, березові, вільхові ліси вкрились молодим листом. Проминули яр, білі довгі будівлі під черепицею повстали перед очима, незнано хвилююче чуття обняло Оленку.

Он контори, низькі довгі, стоять, повгиналися, повгрузили вікнами в землю, старі люди кажуть, не було ще пилوک, як ті контори поставлені, пластини рубані, дубові, цвяшка не вженеш. Вдалині завод заліг у видолинку, колія веде аж до заводу, вагонами сиплять буряк, а вона сама вже несе до заводу. У дворі на хазяйстві поважний люд мотається, дівчат, хлопців найматися прийшло чимало.

Здивувалася Оленка, коли побачила, що тут чимало підлітків було, ще менших за Оленку навіть.

Споміж них вздіра вона у дворі в економії, кого б ви думали?— Оверка - волоцюгу. Споважнів, руки в кишеню стримив, тютюн смалить, перед себе слиною чвиркає і не дивиться. В полотняних штанах, сорочці, солом'яному брилі, крізь дертий верх вилазить жмут волосся, справжній тобі заробітчанин, сірячок наопашки, ще й батіг на руці намотаний. Ноги чорні, репані, позасихало болото на них, сапачкою не вишкребеш. Ще й ніж з дерев'яною колодочкою на шворці коло ремінця висить. Поважне діло Оверкові на лану доручене— сапачки плішити—пхе! І він в політчиках! За політницями воду носить. І хитрощі не помогли. Як договір складали в волості, то Зінько, Оверків приятель, ліг на землю, Оверко йому на спину став, щоб вищим здаватися, у віконце зазирає згори, рослий хлопець, мовляв, більшу ціну щоб дали. Тоді помінялися: Оверко ліг на землю, Зінько йому на спину став— парубок, мовляв. Шістнадцять год, рослий який. Схитрувать захотів, аж не вийшло. Оверка дівчатам сапачки гострить настановили, а Зінька хто зна куди загнали.

„Теж політниця, пхе!“— очевидно Оверко думав, косив на Оленку непривітним оком. Діти обмінялися зневажливими поглядами, мов би нічого сказати було один одному. А тоді весь час не розмовляли, одверталися, мало на селі сіпалися? Оленка пригадала всі штурхани, синці, знущання, що зносила від нього на селі вона. Обурення залило їй душу, нестерпна, причеплива, як реп'ях, людина Оверко той.

А незвичайного так мало. З першого дня обвиклася Оленка вже, вибивалася з сили, тільки нагнати дівчат ніяк не могла вона. Оленка полола, сапачкою мотала, бур'ян рубала, міжряддя розпушувала, засапана, натомлена, темніло в очах їй, червоні плями мигтіли, цілу ніч до того ще не спала, цілу ніч дівчата любилися з хлопцями, не до сну. За політницями не встигала вона, мало не переривалася, адже за спиною грізний Нестір з палюгою йде, пригінчий, ще подумає— без сили

вона. Адже з ласки взяли між дівчата її, зважили на сльози, вона не відставатиме, тож старатися тепер Оленка мусить. Завдяки Несторові,—сусіда, ледве вблагали його,—в ряду з дівчатами вона. Такий поважний Нестір став, сотня політниць під його рукою, силою такою заправляє, Оленка не осмілюється досягнути до нього... Хоч воно й сусіда, та хіба звичайно забалакаєш, засмієшся?

Христя сміялася над Оленкою, глузувала: панські посіпаки хитрують, меншим ціна менша, десять копійок ціна підліткам була, а думка та, що вони зроблять за дорослих. Панові вигода з малих більша. Безотвітне мале. Сила-силенна їх тут, це бачила Оленка. Основа в економії—підліток. Без відмови роблять, їдять, що дадуть, замінять дорослих, за півціни роботу вправлять.

Прикро Оленці було слухати річ ту, огидними словами взивала Христя тих пристойних людей у білосніжних манішках. То вона мабуть із серця. Після того, як урядник взяв скриню в неї, злостилася Христя, на всіх набалакувала не знати що.

Сапачка проворно стругала м'яку вироблену землю, що шкориною взялася. Оленка й не дивилася перед себе, з острахом вчувала, що дівчат не нажене, повиростали вони на ріллі тій, широкі крижі, міцні руки втоми не знали. Нарівні з дівчатами два рядки гнала Оленка, не хотіла йти в „чекерду“—підлітків так називали, зневага вчувалась в слові тім, хоч та чекерда ту саму доріжку поле за півціни.

Краска кинулась до лица Оленці, вона примітила, що Оверко стежить за нею, певно, що не з добрими думками, глузує, позад усіх іде вона, розплеще на селі хлопцям, дівчатам, яка політниця з неї. На лихо наставили його сюди, де Оленка поле, мало він ще їй допик дома. На руці сапачки носить він, ту справляє, налагоджену дає.

Один випадок пересвідчив Оленку в неприязні хлопця. Вона довго не осмілювалася, не гукала Оверка переменити, поклепати сапачку свою, хоч сапачка й спадала, до того ж затупилась, по буряку плаває, не стругала, не різала, тяжко полоти було. Христя тоді сама покликала хлопця. Оверко, нехтуючи, тернув кілька разів терпугом, на перемену вже не було сапачки в нього, забив клинця, жбурнув під ноги, навіть у руки не дав, інші гукали його. Не сказала ні слова на те Оленка йому. Прикро хлопцеві мабуть за попихача поміж дівчат бути, тож не терпить односельчан він. Так би дома він вихвалявся, а тепер усі знають,—за клепака на буряках він.

Оленка побачила перед себе обполені рядки, то сестра Христя переполює рядки їй, сама замориться і Оленку не витягне. Тонкі малосильні руки набрякли втомою, від ліктя ломить, неповоротка сапачка стала, під руками спухло, крижі болять, здається, розхилився б, так і лежав, хоч на голоблі.

А ну, спробуй тільки котра крижі випрямить, глузливиими, огидними словами обдасть Нестір тебе,— Оленка тому свідком була,— а то й палюгою піджене. Мов підмінили Нестора того, на селі був такий привітний, гожий, а тепер приступу нема до нього, гримить, лає, а декого і палюгою вріже. Коли б знали ті, що в білосніжних манішках, бачили, як з людей звучається Нестір, не здобрувать би йому.

Христя посміхалася з думок тих, знов таки злостилася вона, за що пани докорятимуть вірному слугі своєму, саме такого шанують, дарують вони, що шкуру з політницї стягне. З чого ж і розбагатів Нестір той,— перед панами вислужується.

Досвідчені слова будили тяжкі відчужання, складне, плутане життя, не збагнеш ніяк.

Старшій сестри подруга Векла Нарожня з другого боку теж коли сапне, бур'янину зріже Оленці, рядок підполює, меткі очі в тих дівчат, за сапачкою не вгледити. Навмисне пустили всередину Оленку вони, щоб витягати зручніше було. Оленка поряд із дівчатами йшла байдужа з того, чи стежить за нею Оверко тепер. Оленці навіть кортіло, щоб Оверко побачив, як дівчат нагнала вона, проте, звичайно, йому в голову не прийде, що сестра з подругою підполюють рядки їй.

А рядки—краю не видно: довгі рядки, менше дівчата спочиватимуть, до краю гнатимуть.

Політницї червоними очима люто дивилися перед себе, порохнява очі роз'їдала, полюбовниця Нестора стегнаста Секлета погналась як, щоб дівчата не відставали, наганяли.

Оленка позаду йшла, бур'янину проминула, Нестір напав на неї:

— Красна спідниця, вернись!

Зачав перед дівчатами срамить, лаяти, добре, хоч Оверко не чув, завернув назад Оленку, бур'янину зрізати примусив, а за тими, що вони п длизі панські— за Секлетою— не бачить, аби передня йшла, дівчат за собою вела, буряк попригортаний у неї.

— Чого бігти, чи ти собі робиш?— спиняла Христя Секлету, врозумляла.— Хто нас похвалить? Поли хоч доупаду, однак огудять. Панського добра тобі жалко? Чи хочеш, щоб дівчатам спротивіла ти?

Секлета ненависно на всіх дивиться, не то з досади, не то з сорому, до всіх їй байдуже, ще дужче погналась вона, завдатку, кажуть три рублі взяла, нові черевики справила, тепер виплутуватися треба. Ще й Химку підговорила.

Політницї бачать, що їй стриму нема, Векла Нарожня тоді завела, всі дівчата підхопили:

Задні з горшатами,
А передні з байстрятами—
Оце вам за те,
Що ви біжите...